

ЛИДИЯ ЧУКОВСКА СОФИЯ ПЕТРОВНА

Превод: Богдан Глишев

chitanka.info

СОФИЯ ПЕТРОВНА

1.

След смъртта на мъжа си София Петровна записа курсове по машинопис. Беше ѝ необходима професия — Коля едва ли скоро щеше да започне да печели. След училище той на всяка цена трябваше да постъпи в институт. Фьодор Иванович не би допуснал синът му да остане без висше образование... С пишещата машина София Петровна се справи лесно — къде по-грамотна беше тя от съвременните дамички. И с тази отлична квалификация бързо си намери място в едно от големите ленинградски издателства.

Канцеларският живот изцяло погълна София Петровна. След месец вече не можеше да проумее, как по-рано е живяла без службата. Наистина, неприятно беше сутрин да става в студа, на електрическа крушка, да мръзне на трамвайната спирка сред тълпа недоспали, мрачни хора; вярно, от тракането на машините в края на работния ден я болеше глава, но пък колко увлекателна и интересна се оказа работата зад бюро! Като момиче много обичаше гимназията и плачеше, когато поради хрема я задържаха вкъщи, а сега ѝ хареса да ходи и в службата. Нейната прецизност беше забелязана и скоро я повишиха в старша машинописка — нещо като завеждаща машинописното бюро. Да разпределя работата, да брои страници и редове, да перфорира листовете — всичко това хареса на София Петровна много повече отколкото сама да пише на машината. При почукуване на прозорчето на дървеното гише, тя го открепехваше и с достойнство, безмълвно, поемаше хартията. В повечето случаи това бяха сметки, планове, отчети, официални писма и заповеди, но понякога и ръкопис на съвременен писател. „Ще бъде готово след 25 минути — казваше София Петровна и поглеждаше големия часовник. — Ясно. Не. Точно след 25 минути, не по-рано.“ — и без да се впуска в разговори затваряше прозорчето. Помисляше малко и даваше листовете на онази машинописка, която смяташе най-подходяща за дадената работа, а ако листовете донесеше секретарката на директора, избираше най-бързата, най-грамотната и най-прецизната.

На младини, през скучните дни, когато Фьодор Иванович излизаше за дълго на визитация, тя мечтаеше за собствено шивашко ателие. В голяма, светла стая са седнали миловидни девойки, навели се над естествената коприна, а тя ги напътства и по време на пробите разговаря на светски теми с елегантните дами. Но машинописното бюро беше нещо много по-добро, някак и по-значимо. Сега за София Петровна често се налагаше първа, още в ръкопис, да прочете някое ново произведение на съветската литература — повест или роман — и, макар съветските романи и повести да ѝ се струваха скучновати, защото разказваха все за боеве, трактори, заводски цехове и твърде малко за любов, тя въпреки това бе поласкана. Започна да къдри отрано посивелите си коси и докато ги миеше, към водата добавяше и малко синка, та да не пожълтяват. В обикновена черна дреха — но затова пък с яка от истински стари дантели — с подострен молив в горното джобче, тя се чувствуваше делова, солидна и в същото време изящна. Машинописките имаха страх от нея и помежду си я наричаха „класната“. Но слушаха. И тя желаеше да бъде строга, но справедлива. В почивката вежливо разговаряше с ония от тях, които пишеха старательно и грамотно — говореше за трудностите с директорския почерк и за това, че да си червиш устните, не всекиму отива, а с тия, дето пишеха „репитиция“ и „колектив“, се държеше надменно. Една от госпожите, Ерна Семъновна, лазеше по нервите на София Петровна — грешеше почти на всяка дума, нахално пушеше и дърдореше в работно време. Ерна Семъновна смътно напомняше на София Петровна една нахална прислужничка, която навремето бяха наели. Наричаха я Феня, обиждаше София Петровна и флиртуваше с Фьодор Иванович... Защо ли все такива ги държат на работа?

От всички машинописки в канцеларията София Петровна хареса най-вече Наташа Фроленко — скромна, грозновата девойка със зелено-пепеляво лице. Пиеше без никакви грешки, а полетата и новите ѝ редове бяха невероятно елегантни. Работата ѝ изглеждаше писана сякаш върху специална хартия и като че ли машината ѝ беше по-добра от останалите. А в действителност листовете и машината на Наташа си бяха най-обикновени — цялата тайна се криеше единствено в нейната самовзискателност.

Канцеларията на машинописките беше отделена от цялото учреждение с дървено гише, покрито с кафяв лак. Вратата беше

непрекъснато заключена и разговорите се водеха през гишето. В началото София Петровна не познаваше никого в издателството освен своите машинописки и куриерката, която разнасяше листовете. Но постепенно се запозна с всички. Не минаха и две седмици, а откъм коридора при нея взе да се отбива да побъбри солидният, плешив, но младолик деловодител; оказа се, че той познава София Петровна — някога, преди двайсетина години, Фьодор Иванович успешно го бе лекувал. Деловодителят се увличаше по лодки и западноевропейски танци и на София Петровна ѝ стана приятно, когато той я посъветва да се запише в кръжока им по танци. Започна да я поздравлява и възрастната, вежлива секретарка на директора, кимаше ѝ и завеждащия отдел кадри, а също и един известен писател, красив, посивял, с шапка от бобър и монограм на чантата, който пристигаше в издателството винаги със собствената си кола. Писателят дори веднъж я попита, как ѝ се струва последната глава от неговия роман. „Ние, литераторите, отдавна сме забелязали, че машинописките са най-справедливите съдии. Наистина, съдят направо, не са обладани от предубедени идеи като другарите критици или редакторите“. София Петровна се запозна с парторга Тимофеев, куц и небръснат човек. Той беше все навъсен и като говореше, гледаше все в пода, та София Петровна се поуплаши от него. Понякога той привикваше откъм дървеното гише Ерна Семъновна, а до него надзърташе и домакинът — София Петровна отключваше вратата и домакинът отнасяше машината на Ерна Семъновна от канцеларията в спецотдела. Ерна Семъновна тръгваше след машината си с победоносен вид; както обясниха на София Петровна, тя била „засекретена“ и парторгът я викал да преписва секретните партийни документи.

Скоро София Петровна познаваше вече всички в издателството — и по фамилии, и по длъжности, и по лице: счетоводители, редактори, технически редактори, куриерки. В края на първия месец от постъпването си тя видя и директора. В неговия кабинет имаше дебел килим, край бюрото — дълбоки и меки кресла, а върху бюрото — цели три телефона. Директорът се оказа млад човек, на не повече от тридесет и пет години, висок, гладко избръснат, в хубав сив костюм, с три значки на ревера и вечната писалка в ръка. Той поприказва със София Петровна някакви си две минути, но през тези две минути телефонът звъня три пъти и той говори по единия, докато вдигаше

слушалката на другия. Директорът сам ѝ намести креслото и вежливо попита, ще бъде ли тъй добра да остане довечера в извънработно време? Тя трябваше да си избере някоя машинописка и да ѝ продиктува един доклад. „Чувал съм, че вие прекрасно разбирате моя варварски почерк“ — каза ѝ той и се усмихна. София Петровна излезе от кабинета му горда с дадената ѝ власт и поласкана от доверието. Възпитан млад човек. А пък разправяха, че уж бил работник, нагаждач — действително ръцете му май бяха груби, но пък останалото...

Първото общо събрание на служителите от издателството, на което се наложи да присъства София Петровна, ѝ се стори скучно. Директорът произнесе кратка реч за идването на власт на фашистите, за пожара в райхстага и си замина със своя форд. След него се изказа парторгът, другарят Тимофеев. Той не умееше да говори. Мълкваше тъй яко между две фрази, че изглеждаше, сякаш никога няма да заговори отново. „Дължни сме да кон-стан-тираме...“ — скучно изрече той и мълкна. „Производственият ни портфейл...“

После взе думата председателката на профкомитета, пълна дама с камея на гърдите. Като търкаше и кършеше дълги пръсти, тя напомни, че предвид случилото се на първо място е необходимо да се упътнява работното време и да се обяви безпощадна война срещу закъсненията. Накрая с истеричен глас тя направи кратко съобщение за Телман^[1] и предложи всички служители да се запишат в МОПР^[2]. София Петровна не разбра за какво става дума, доскуча ѝ и понечи да си тръгне, но усети, че не е редно и строго изгледа една машинописка, която се промъкваше към вратата.

Ала за София Петровна скоро и събранията престанаха да са скучни. На едно от тях директорът като докладваше за изпълнението на плана, заяви, че постигането на високи производствени показатели зависи от трудовата дисциплина на всеки член на колектива — не само от съзнателността на редактори и автори, но и от чистачките, куриерките и от всяка машинописка. „Впрочем — рече той, — трябва да се признае, че машинописното бюро под ръководството на другарката Липатова работи вече и в настоящия момент с изключителна прецизност“.

София Петровна се изчерви и дълго не посмя да вдигне очи. Когато накрая се реши да погледне наоколо, всички хора ѝ се сториха добри, красиви. С неочекван интерес тя се заслуша в цифрите.

[1] Телман, Ернст (1886–1944) — депутат в райхстага (1924–1933), от 1925 председател на Германската компартия, една от първите жертви на Хитлеровия терор (арестуван на 3.III.1933, той е убит в Бухенвалд на 18.VIII.1944). — Б.пр. ↑

[2] МОПР — *Международная Организация Помощи борцам Революции*, известна и като *Международная Красная Помощь*, съществувала в бившия СССР от 1922 до 1947. — Б.пр. ↑

2.

Цялото си свободно време София Петровна прекарваше с Наташа Флоренко. А свободно време ѝ оставаше все по-малко и малко. Извънредната работа и най-вече — заседанията на профкомитета, където скоро привлякоха София Петровна, ѝ отнеха почти всички вечери. Все по-често Коля трябваше сам да си претопля храната и взе на шега да нарича София Петровна „мама-общественичка“. Профкомитетът я натовари да събира членския внос. София Петровна малко се замисляше за какво всъщност съществува профсъюза, но ѝ хареса да разчертава листове и да отбелязва в отделни графи кой вече е платил за този месец, а кой не, хареса ѝ да лепи марки и да съставя безупречни отчети на ревизионната комисия. Харесваше ѝ, че може всяка минута да влезе в тържествения кабинет на директора и шеговито да му напомни за четиридесечния негов дълг и той също така шеговито да се извини пред търпеливите другари от профкомитета, като вади пари и плаща. Дори на навъсения парторг можеше без всякакъв риск да напомни задълженията му.

В края от първата година от службата в живота на София Петровна настъпи тържествено събитие. Пред общото събрание на служителите тя се изказа от името на всички безпартийни работници в издателството. Ето как стана това. В издателството очакваха пристигането на някакви отговорни другари от Москва. Домакинът, сръчен момък с безупречен път на косата като на ординарец, по цели дни се носеше из издателството, помъкнал на гърба си някакви рамки и дори пусна в канцеларията на машинописките в най-неподходящо време подочистачи. Веднъж, в коридора, София Петровна бе спряна от навъсения парторг. „Партийната организация съвместно с профкомитета — изрече той, вперил поглед както обикновено в пода — посочи тебе... — и се поправи: — Вас... да дадете обещание от името на безпартийните активисти“.

В навечерието на пристигането на московчани работата се увеличи. В канцеларията все преписваха някакви отчети и планове.

Едва ли не всяка вечер София Петровна и Наташа оставаха извънредно. Машините глухо тракаха в пустата стая. Наоколо, в коридорите и кабинетите, беше тъмно. София Петровна обикна тези вечери. Привършили работа, преди да излязат от осветената стая в тъмния коридор, те дълго си приказваха с Наташа край машините. Наташа говореше малко, но прекрасно умееше да слуша. — Забелязахте ли, че ноктите на Ана Григориевна (това беше председателката на профкомитета) винаги са непочистени? — питаше София Петровна. — А пък се кичи с камеи, кипри се. Добре би било по-често да си миеше ръцете... Ерна Семъновна пък ми лази по нервите. Толкова е нахална... А забелязали ли сте, Наташа, как Ана Григориевна все някак иронично се изказва за парторга? Май не го обича... — Като приключеше с председателя на профкомитета и парторга, София Петровна разказваше на Наташа за своя роман с Фьодор Иванович и за това, как Коля паднал под коритото, преди да навърши половин годинка. И какво хубаво момченце бил, на улицата всички се обръщали. Обличала го само в бяло: бяла пелерина и бяла качулка. Наташа почти нямаше за какво да разправя — нямаше нито един роман. „Ами, с този цвят на лицето...“ — минаваше ѝ през ума на София Петровна. В живота на Наташа имаше само неприятности. Баща ѝ, полковник, починал през 17-та от сърдечен удар. Наташа тогава била само на пет годинки. Взели им къщата и те били принудени да се преместят у някаква парализирана роднина. Майка ѝ била измъчена, безпомощна жена, гладували жестоко и ненавършила петнайсет години Наташа трябвало да работи. Сега тя бе останала съвсем сама: майката починала по-миналата година от туберкулоза, роднината си отишла от старост. Наташа приемала съветската власт, но когато подала заявлението в комсомола, я отхвърлили. „Моят баща беше полковник, хранутник и, разбирайте ли, не ми повярваха, че съм искрена — изричаше Наташа с влажни очи. — От марксическа гледна точка, може и да е правилно...“.

Всеки път, когато разказваше за този отказ, бузите ѝ пламваха и София Петровна бързаше да прекърши разговора на друго.

Настъпи тържествения ден. Портретите на Ленин и Сталин бяха поставени в нови рамки, собственоръчно домъкнати от домакина, а бюрото на директора беше покрито с червено сукно. Московските гости — двама пълни мъже в чуждестранни костюми, с чуждестранни

вратовръзки и с вечните чужбински перодръжки в горните джобове — седнаха до директора зад масата, под портретите и извадиха листове от дебело набълъсканите чанти. До тях парторгът с рубашката си и сакенцето изглеждаше съвсем невзрачен. Напетият домакин и обслужващата асансьора Маря Ивановна, както си му е редът, поднесоха чай, сандвици и плодове, предложиха първо на гостите и директора, а сетне и на останалите.

От вълнение София Петровна нямаше сили да слуша речите. Като омагьосана се бе втренчила в поклащащата се вода на гарафата. След словото на председателката, тя приближи до масата, обърна се отначало с лице към директора и гостите, после с гръб, сетне застана отстрани и сложи ръка на кръста, както я бяха учили в детинството, когато декламираше приветствени стихове на френски. — От името на безпартийните работници — започна тя с треперещ глас и изреди цялото обещание за повишаване на производителността на труда и всичко, което бяха натъкнали с Наташа и тя беше научила наизуст.

Като се върна вкъщи, тя дълго не си легна, защото искаше да дочека Коля и да му разкаже всичко за събранието. Той държеше последните си изпити в училище и всяка вечер бе при своя любим приятел Алек Финкелщайн — учеха заедно. София Петровна поразтреби нещо из стаята и отиде в кухнята да запали примуса. „Колко жалко, че не сте на служба — издума тя на добродушната жена на милиционера, която миеше съдове. — Колко впечатления, това е такъв принос в живота. Особено ако службата ви е в допир с литературата“.

...Накрая Коля се появи гладен и мокър от първия пролетен дъжд и София Петровна сложи пред него чинията с борш. Подпряна на масата гледаше как той се храни и тъкмо се накани да му разкаже за своето изказване, когато... „Знаеш ли, мамо — рече той, — вече съм комсомолец, днес ме утвърдиха от бюрото“. Щом ѝ съобщи тази новина, той без прекъсване мина към другата, тъпчейки устата си с хляб: в училището им избухнал скандал. — „Сашка Ярцев — той старорежимен чвор...“ („Коля, не обичам, като ругаеш“ — прекъсна го София Петровна.) „Не това е същественото, та: Сашка Ярцев нарече Алик Финкелщайн чифутин. Днес в дружеството решихме да устроим показен драгарски съд. И знаеш ли кого назначиха за обществен обвинител? Мен!“.

Като хапна, Коля веднага си легна и София Петровна също легна зад своя параван и в тъмнината Коля ѝ рецитираше Маяковски наизуст. „Нали, мамо, гениално!“ — и когато свърши, София Петровна му разказа за събранието. „Браво, мамо“ — рече Коля и веднага заспа.

3.

Коля завърши училище, дойде и душното лято, а на София Петровна все не даваха отпуск. Разрешиха ѝ едва в края на юли. Никъде не мислеше да ходи тя, но пък през целия месец жадно мечтаеше как сутрин ще си доспива и как ще свърши всичката домашна работа, която заради службата бе занемарила. Мечтаеше да си почине от барабанния ритъм на машините, да потърси демисезонно палто за Коля, да иде най-сетне на гробища и да извика майстор да пребоядиса вратата. А ето че отпуската ѝ дойде и се оказа, че приятно може да се почива само първия ден. По навик от службата София Петровна пак се будеше преди осем; бояджията за половин час свърши с вратата; гробът на Фьодор Иванович беше съвсем наред; палтото беше купено, веднага, а чорапите — изкърпени за две вечери. И се занизаха дълги празни дни, с тиктакането на часовника, с разговорите в кухнята и чакането на Коля за обяд. Той сега по цели дни потъваше в библиотеката, заедно с Алик се готвеха за ВУЗ, за машиностроителния институт и София Петровна почти не го виждаше. Рядко се отбиваше уморената Наташа Фроленко (тя заместваше София Петровна в канцеларията, София Петровна жадно я разпитваше за секретарката на директора, за конфликта между председателката на профкомитета и парторга, за правописните грешки на Ерна Семъновна. И за обсъждането на повестта на оня симпатичен писател в директорския кабинет. Съbral се целия редакционен отдел... „Нима някой може да не я хареса? — пляскаше с ръце София Петровна. Та там така хубаво е описана първата чиста любов. Както при нас с Фьодор Иванович“.

Сега София Петровна напълно се съгласяваше с Коля, когато той ѝ обясняваше необходимостта от обществено-полезен труд за жената. Пък и всичко, което казваше Коля, всичко, което пишеше по вестниците, сега ѝ се струваше съвсем естествено, сякаш така бяха писали и говорили всякога. Е, само за бившия си дом силно съжаляваше София Петровна, сега, когато Коля беше пораснал. Стесниха ги още по време на глада, в самото начало на революцията. В

бившия кабинет на Фьодор Иванович настаниха семейството на милиционера Дегтяренко, в трапезарията — семейство на чиновник, а на София Петровна и Коля оставиха детската стая. Но сега Коля беше пораснал, сега му беше необходима отделна стая, нали вече не беше дете. „Но, мамо, справедливо ли е Дегтяренко с децата си да живее в приземието, а ние — в хубавата квартира? Справедливо ли е? Кажи?“ — строго питаше Коля и обясняваше на София Петровна революционния смисъл на пренаселването в буржоазните квартири. И София Петровна беше принудена да се съгласи с него: всъщност, не беше съвсем справедливо. Жалко само, дето жената на Дегтяренко беше такава повлекана, дори в коридора се усещаше воня на вкиснато откъм стаята ѝ. Като от огън се боят да открехнат прозорчето. Пък и близнаците ѝ вече шестнайста година карат, а още пишат с грешки.

Донякъде утеха срещу загубата на жилището София Петровна намери в едно ново удостояване: съквартирантите единодушно я избраха за отговорник. Превърна се в нещо като стопанин, завеждащ собствения си дом. Меко, но настойчиво тя направи бележка на жената на чиновника за сандъците в коридора. С педантичността, с каквато и в службата събираще членския внос, изчисли кому колко се пада да плати за електричеството. Редовно посещаваше събранията на отговорниците в жилищната кооперация^[1] и после подробно докладваше на съквартирантите какво казал домоуправляителят. Изобщо отношенията ѝ със съседите бяха добри. Вареше ли сладко жената на Дегтяренко, тя винаги викаше София Петровна в кухнята да опита дали е достатъчна захарта. Тя често идваше и в стаята на София Петровна — да се посъветва с Коля какво да измисли, та близнаците, дай Боже, да не повторят пак годината? Пък и да поклюкарства за съпругата на счетоводителя, медицинската сестра. — На такава милосърдна сестричка попаднеш ли, веднага поемаш за оня свят! — отсичаше жената на Дегтяренко.

Самият счетоводител беше възрастен човек, с провиснали бузи, със сини жилки по ръцете и носа. Съпругата и щерката така го бяха наплашили, че гласът му изобщо не се чуваше в семейството. Затова пък дъщеря му, рижата Валя, силно смущаваше София Петровна с изразчета като „ще ѝ дам да се разбере!“ и „писна ми!“ — а майка ѝ без това си беше с ужасен характер. Застанала с лице към своя примус, тя методично натякваше на жената на милиционера за опушената

газова печка или че кротките близнаци не са турили резето на общата врата. Дворянка беше, пръскаше в коридора с пулверизатор одеколон, носеше верижка с украшения и говореше с тих глас, едва-едва помръдвайки усни, но употребяваше невероятно груби думи. В ден на заплата Валя почваше да крънка пари от майка си за нови пантофи. — Не си въобразявай, ма кобило — с равен глас започваше майката и София Петровна набързо се пъхваше в банята, та да не чуе продължението, но там скоро се втурваше и Валя за да наплиска подпухналата си разплакана физиономия, като отправяше в мивката всички ругателства, които не би посмяла да изкремчи в лицето на майка си.

Изобщо квартира 46 беше тиха и благополучна, а не като 52-ра над нея, където едва ли не всяка събота, в предпочивния ден, се развиляха истински побоища. Редовно викаха одремания след дежурството си Дегтяренко да съставя протоколи заедно с портиера и домоуправителя.

Отпуската се точи, проточи — между кухнята и стаята — и накрая свърши, за голяма радост на София Петровна. Дъждовете зачестиха, жълти листа закапаха в Лятната градина и се напластваваха по калните токове на обувките, а София Петровна с шушони и чадърче, тръгна отново всеки ден на работа. Чакаше сутрин трамвая и точно в 10 часа, въздъхнала облекчено, закачаше на таблото своето номерче. Край нея отново затракаха и зазвънтяха машините, зашумя хартия, заскърца при отваряне и затваряне вратата; София Петровна с достойнство връчваше на възрастната секретарка на директора прецизно подредените, закламерени и миришещи на индиго листове, лепеше марки в профсъюзните книжки, обсъждаше в профкомитета въпросите по укрепване на трудовата дисциплина или някоя некоректна постъпка на машинописка спрямо куриерка. Както преди се боеше от навъсения парторг другаря Тимофеев, както преди не харесваше председателката на профкомитета с мръсните нокти, тайно обожаваше директора и завиждаше на секретарката му, но всички те вече бяха свои, близки хора, тя уверено се чувствуваше на мястото си и не се притесняваше да прави на висок глас забележки на нахалната Ерна Семьоновна. И за какво ли я държат още? Въпросът трябваше да се обсъди в профкомитета.

Коля и Алик издържаха изпитите си за машиностроителния институт. Като прочетоха имената си в списъка на приетите, те от радост решиха да монтират в стаята радиоприемник. София Петровна не обичаше Коля и Алик да монтират нещо техническо в стаята ѝ и много се надяваше, че радиото ще ѝ се размине по-лесно, отколкото буера^[2]. Като завърши училище, Коля замисли конструиране на буер, та през зимата да може със собствен буер да се пързалия на Финския залив. Снабди се с някакво ръководство за буери, наряза бичмета, пренесе ги с Алик в стаята — и веднага стана невъзможно не само да се помете подът, ами и просто да се премине. Бичметата избутаха масата към стената, дивана — към прозореца и легнаха на пода в огромен триъгълник така че София Петровна по сто пъти на ден се препъваше в него. Всичките ѝ жалби останаха напразни. Напразно тя обясни на Коля и Алик, че ѝ е неудобно да живее така, все едно, че слон са вкарали в къщата. Рендосваха си те, мериха, чертаха и рязаха, докато се убедиха с абсолютна яснота, че авторът на ръководството е пълен невежа по буери и че буер по неговите чертежи е невъзможно да се построи.

Тогава нарязаха бичметата и смирено ги изгориха в печката заедно с брошурата. А София Петровна върна мебелите по местата им и цяла неделя не можа да се нарадва на простора и чистотата в своята стая.

Отначало и радиото донесе на София Петровна само огорчения. Коля и Алик напълниха цялата стая с жички, винтчета, болтчета и летвички; до два през нощта всяка вечер спореха за предимствата на този или онзи тип приемник; сетне го сглобиха, но не позволиха на София Петровна да изслуша нищо до края, тъй като им се щеше да ловят ту Норвегия, ту Англия; после ги обхвана страстта към усъвършенстване и всяка вечер отново пренастройваха приемника. Накрая София Петровна взе работата в свои ръце и чак тогава се оказа, че радиото действително е много приятно изобретение. Тя се научи сама да го включва и изключва, забрани на Коля и Алик да се докосват до него и вечерите слушаше „Фауст“ или концерт на филхармонията.

Наташа Флоренко също идваше да послуша. Взимаше си ръкodelие и сядаше край масата. Сръчна беше, прекрасно бродираше, шиеше, везеше салфетки и якички. Цялата ѝ стаичка вече беше

препълнена с бродерии и тя се захвата да избродира покривка и за София Петровна.

В почивните дни София Петровна включваше радиото още от сутринта: харесваше ѝ важния, уверен глас, известяващ, че в Парфюмериен магазин № 4 са докарали голяма пратка парфюми и одеколони или, че тия дни предстои премиерата на нова оперета. Тя не можеше да се сдържи и за всеки случай записваше всички телефони. Единственото, от което никак не се интересуваше, бяха последните новини за международното положение. Коля разпалено ѝ разказваше за немските фашисти, за Мусолини, за Чан Кай-ши — слушаше тя, но само от деликатност. Седнала на дивана с вестника, тя прочиташе само произшествията, малкия фейлетон или рубриката „Из залите на съда“, а при уводната и телеграмите неизменно заспиваше и вестникът падаше върху лицето ѝ. Много повече от вестниците ѝ харесвала преводните романи, които Наташа вземаше от библиотеката — „Зелената шапка“ или „Сърцата на тримата“.

8 март 1934 г. беше щастлив ден в живота на София Петровна. Сутринта куриерката от издателството ѝ донесе кошничка с цветя. А сред цветята имаше картичка: „На безпартийната труженичка София Петровна Липатова — поздравления по случай 8 март. От партийната организация и профкомитета“. Тя постави цветята върху бюрото на Коля под рафта със съхраните съчинения на Ленин, до малкия бюст на Сталин. През целия ден ѝ беше драго на душата. Тя реши да не изхвърля тези цветя, когато увехнат, а непременно да ги изсуши и да ги прибере за спомен.

[1] В оригинала ЖАКТ (*Жилищно-арендное кооперативное товарищество*) — сдружение за наемни отношения към обществения Жилфонд от съветско време. — Б.пр. ↑

[2] Буер (хол.) — зимна ветроходна шейна с мачта и платна. — Б.пр. ↑

4.

Трета година продължаваше канцеларският живот на София Петровна. Повишиха ѝ заплатата — сега получаваше не 250, а 375. Коля и Алик все учеха, но вече и припечелваха добре в някакво конструкторско бюро — чертаеха. За рождения ден на София Петровна Коля ѝ купи със собствени пари малък сервиз: каничка за мляко, чайник, захарница и три чашки. Шарката на сервиза не се хареса много на София Петровна — червени някакви квадрати върху жълт фон. Би предпочела цветя. Но порцеланът бе фин, хубав, пък не е ли все едно? Подаръкът е от сина.

А синът растеше красив — сивоок, черновежд, висок и един такъв уверен, спокоен, весел, какъвто дори в най-добрите си години не беше и Фьодор Иванович. Всякога пристегнат почти като военен, чистопътен и бодър. София Петровна го гледаше с нежност и непрекъсната тревога, радваше се и се боеше от радостта. Красавец, здравеняк, не пие и не пуши, почтителен син и честен комсомолец. Алик, разбира се, също е вежлив момък, работлив, но в сравнение с Коля? Баща му беше книговезец от Виница, куп деца, сиромашия. Алик живееше от малък в Ленинград при леля си, а тя явно не се грижеше много-много за него — лактите му кърпени, обувките вехти. Самият той хилав, дребничък. Пък и не е толкова умен като Коля.

Една натрапчива мисъл тревожеше София Петровна: Коля навърши двайсет и първата си година, а все нямаше отделна стая. Не пречи ли тя с постоянното си присъствие на личния му живот?

— Май там в института Коля се е влюбил в някоя? — изкусно разпитваше тя Алик. — В коя? Как се казва? На колко години е? Добре ли се учи? Какви са родителите ѝ?

Но Алик отвръщаше уклончиво и по очите му личеше, че не е способен на предателство. София Петровна изтръгна от него само името: Ната. Но все едно, както и да я наричат, сериозна ли е тази любов или само увлечение — на неговата възраст човек трябва да си има отделна стая. София Петровна сподели тревожните си мисли с

Наташа. Наташа мълчаливо я изслуша, сетне се изчерви и промълви, че да... безспорно... разбира се... Най-добре би било Николай Фьодорович да е в отделна стая... но всъщност... и тя цял живот живее сама... без майка... пък какво? Нищо!... Наташа се обърка и млъкна, а София Петровна тъй и не разбра какво всъщност искаше да каже.

София Петровна обмисли отвсякъде как да размени едната стая за две и дори започна да заделя пари в книжка, за да плати, ако се наложи. Но въпросът за отделната стая на Коля неочеквано загуби своето значение: отличниците на курса Николай Липатов и Александър Финкелщайн, по някакво си там разпределение ги изпращаха в Свердловск, в Уралмаш^[1], като майстори. Там не достигаха и-те-ре^[2]. Институтът им предоставяше възможността да завършат задочно. — Не се беспокой, мамо — каза Коля и пъхна голямата си ръка в длани на София Петровна, — не се беспокой, с Алик ще се настаним прекрасно там... Обещаха ни стая в общежитието..., пък и Свердловск не е далеч. Някой път ще ни дойдеш на гости... и... знаеш ли какво? Ще ни праща колети.

От този ден, върнеше ли се от службата, София Петровна веднага се захващаща да пресмята в гардероба бельото на Коля, да шие, да кърпи и глади. Даде на поправка и стария куфар на Фьодор Иванович. Пролетното утро, когато с Фьодор Иванович купиха този куфар в магазина на Гвардейското общество, сега ѝ се стори безкрайно далечно и сякаш нереално, от някакъв друг несъществувал живот. С недоумение погледна към рекламата от списанието „Нива“^[3], която прикриваше олющената стена — деколтираната дама с дълъг шлейф и висока прическа я порази. Имаше и такава мода някога.

Замиnavането на Коля беспокоеше и огорчаваше София Петровна, но тя не можеше да се нарадва на ловкостта и вниманието, с което той опаковаше книгите си, големите бележници, изписани с четливия му почерк и как сам заши в пояса си комсомолската книжка^[4]. Замиnavането уж беше след седмица, а изведнъж се оказа утре. — Коля, готов ли си вече, Коля? — извика Алик Финкелщайн, когато нахлу сутринта у тях, такъв малък, с голямата си глава и щръкнали уши. — Какво става?

Нова куртка се кипреше на гърба му, яката бе подгъната по краищата. С големи крачки Коля пристъпи към своя куфар и го вдигна тъй леко, сякаш беше празен. През целия път до гарата едва ли не

размахваше тоя куфар, а клетия Алик трудно го настигаше със своето сандъче, като се задъхваше и с ръка бършеше потта от челото си. Късокрак и с огромна глава, той се стори на София Петровна като някакъв комичен персонаж от мултапликационен филм. Лелята на Алик не благоволи, разбира се, да дойде да го изпрати и те тримата — Коля, София Петровна и Алик — чинно се заразходжаха по перона, в сивата мъгла на гарата. Коля и Алик разпалено обсъждаха въпроса кой автомобил е по-издържлив и лек — фиат или пакард. И само пет минути преди тръгването на влака София Петровна си спомни, че нищо, ама нищичко не е казала на момчетата нито за крадците по пътя, нито за прането. Като дават бельото на перачката, трябва непременно да броят и записват... И в никакъв случай да не ядат винигрет^[5] в стола — продуктите често са от предния ден и лесно се хваща коремен тиф. Тя отведе Алик настрана и го сграбчи за рамото. — Алик, моето момче — забърза тя, — вие, миличък, нали ще се грижите за Коля...

Алик я погледна през очилата с големите си добри очи.

— Няма проблем! Разбира се, ще наглеждам Николай. Че как иначе!

Време беше да се качат във вагона. След минутка Коля и Алик се появиха на прозореца. Коля — висок, Алик — до рамото му. Коля каза нещо на София Петровна, но през стъклото не се чу. Той се засмя, свали си кепето и обгърна купето с възбуден, весел поглед. Алик показваше на София Петровна букви с пръстите си. „Не“... разчете тя и му махна с ръка, защото се досети: „не се беспокойте“... Боже мой, съвсем деца тръгват!

След минута тя закрачи по перона назад, сама сред тълпата, все по-бързо и по-бързо, без да вижда пътя, като бършеше с пръсти очите си.

[1] Уралмаш — производствено обединение за тежко машиностроение, създадено през 1928–33 г. — Б.пр. ↑

[2] и-те-ре — от съкр. ИТР, сиреч „инженерно-технически работници“. — Б.пр. ↑

[3] „Нива“ — най-популярният илюстриран седмичник, издаван (1870–1918) в Санкт Петербург, достигнал през революционната 1917 тираж 275 000. — Б.пр. ↑

[4] До края на 50-те години комсомолецът или партиецът е трябвало да държи винаги при себе си документа за членство, за да може да го представи при поискване. В същото време за увреждане или загуба на този документ са изключвали от съответната организация с всички последствия от това. Затова хората са си пришивали тайници от вътрешната страна на дрехите си, понякога и към бельото, където да държат този безценен документ. — Б.пр. ↑

[5] Винигрет — истинската „руска“ студена салата от варени картофи, кисели краставички и цвекло, понякога с месо, прибавя се също оцет и олио. — Б.пр. ↑

5.

След заминаването на Коля София Петровна още по-рядко се свърташе вкъщи. В канцеларията винаги имаше достатъчно извънредна работа и тя почти всяка вечер оставаше, та да събере пари за костюм на Коля — един млад инженер трябва да е облечен прилично.

През свободните си вечери канеше Наташа на чай. Заедно се отбиваха в гастронома на ъгъла и си избраха два сладкиша. София Петровна запарваше чая в чайните с квадратите и включваше радиото. Наташа се заемаше с везмoto. В последно време, по съвет на София Петровна, тя упорито пиеше бирена мая, но цветът на лицето ѝ не стана по-хубав.

В една такава вечер, като си тръгваше, Наташа неочеквано помоли София Петровна да ѝ подари последната снимка на Коля. — Че то при мен в стаята е само мамината снимка и ничия друга — обясни тя. София Петровна ѝ подари Коля — красив, наперен, с връзка и сако. Фотографът великолепно беше уловил усмивката му.

Веднъж, като се връщаха от работа, двете влязоха в някакво кино и оттогава то им стана любимото развлечение. Много харесваха филмите за летци и граничари. Белозъбите летци, които извършваха подвизи, според София Петровна приличаха на Коля. Харесваха ѝ новите песни, прозвучали от екрана, особено „Спасибо, серце!“ и „Если скажет страна — будь героем“, харесваше думата „Родина“. От тази дума, написана с главна буква ѝ ставаше сладостно и тържествено на душата. А когато най-добрият летец или най-мъжественият граничар паднеше, сразен от вражески куршум, София Петровна сграбчваше ръката на Наташа, както на младини стискаше ръката на Фьодор Иванович, когато Вера Халодная^[1] внезапно измъкваше от широкия мансон малък дамски револвер и бавно го насочваше към челото на подлеца.

Наташа отново подаде заявление за комсомола и отново не я приеха. София Петровна съчувстваше на Наташината мъка — клетата

девойка така се нуждаеше от човешко общуване! Пък и защо, наистина, не я приемат? Трудеща се девойка и напълно предана на съветската власт. Работи прекрасно, много по-добре от всички — това едно. Политически грамотна — това второ. И не е като София Петровна, няма ден да не е прочела „Правда“ от първата до последната дума. Наташа разбира всичко не по-зле от Коля и Алик — международното положение и обектите на петилетката. А как се вълнуваше, когато ледовете притиснаха „Челюскин“, не се откъсна от радиото. Изряза от вестниците всички снимки на капитан Воронин, на лагера на Шмит и на летците. Когато съобщиха за първите спасени^[2], заплака над своята машина, сълзите капеха направо върху хартията, от щастие два листа похаби. „Не, няма да позволят хора да загинат“, повторяше тя и бършеше сълзите си. Каква искрена, сърдечна девойка! А ето че пак не я приеха в комсомола. Не е справедливо! София Петровна дори на Коля писа за несправедливостта към Наташа. Но Коля отвърна, че несправедливостта е класово понятие и бдителност е необходима. Все пак Наташа е от буржоазно-помешчическо семейство. Подлите фашистки наемници, убили другаря Киров^[3], не са изтребени в цялата страна. Класовите борби продължават и затова при приемане в партията или комсомола е необходим най-строг подбор. Той писа още, че навярно след няколко години ще приемат Наташа и настойчиво я съветва да изучава трудовете на Ленин, Сталин, Маркс и Енгелс. — След няколко години! — тъжно се усмихна Наташа. — Николай Фьодорович забравя, че скоро ще стана на двайсет и четири. — Тогава ще ви приемат направо в партията — утеши я София Петровна. — Пък и какво са двайсет и четири години? Първа младост. — Наташа нищо не отвърна, но като си тръгваше същата вечер, взе от София Петровна един от лениновите томове на Коля.

Писмата от Коля пристигаха редовно, на шест дни, преди почивката. Прекрасен син — не забравяше, че мама се безпокои, а той малко ли работа си имаше там! На връщане от службата София Петровна още от стълбите, на партера, вадеше от чантичката ключето, изкачваше стъпалата бързо и дотичала най-сетне до четвъртия етаж, задъхана отваряще синята пощенска кутия. Писмото в жълтия плик вече я чакаше. Без да сваля палтото, тя присядаше до прозореца и разгръщаше внимателно сгънатите листове от бележник. „Здравей, мамо! — започваше всяко писмо. — Надявам се, че си здрава. Аз също

съм здрав. Производителността в нашия завод през последните шест дни стигна до...“ Писмата бяха дълги, но повече за завода, за размаха на стахановското движение^[4], а за себе си, за своя живот — нито дума. „Помисли само — писа Коля в първото си писмо, — свределите, фрезите, до карфиците чак — всичко ни е чужбинско, за всичко плащаме на капиталистите със злато, а сами все не можем да се справим“. Но София Петровна не се интересуваше от фрезови машини. Тя искаше да знае как се хранят там с Алик, съвестна ли е перачката им, стигат ли парите? И кога учат? Нощем, така ли? На всички тези въпроси Коля отвръща съвсем късо и лекомислено, а на София Петровна така ѝ се щеше да си представи стаята им, техния бит, храненето, че по съвет на Наташа, написа писмо на Алик.

Отговорът пристигна след няколко дни.

„Уважаема София Петровна! — пишеше Алик. — Извинете прямотата ми, но напразно се беспокоите за здравето на Николай. Никак лошо не се храним. Вечер купувам салам, а сутрин го пържа в олио. Сладкото, дето ни го изпратихте, решихме да ядем само с вечерния чай и така ще ни стигне задълго. Бельото давам на перачката също по сметка. За учение отделяме специални часове всеки ден. Можете напълно да ми вярвате, правя всичко за Николай като негов приятел и другар и все се старая да се грижа за него“.

Писмото завършваше така:

„В инструменталния цех Николай успешно разработва нов метод за производство на фрезова глава по Фелоу. За него в парткома на завода казват, че е бъдещият ни изгряващ орел“.

Разбира се, изгрява светило, а не орел, пък София Петровна изобщо не разбираше що е това „фрезова глава по Фелоу“ — но тези редове изпълниха сърцето ѝ с гордост и възхита.

Писмата от Коля София Петровна внимателно прибираще в кутията под хартията за писане. В нея тя пазеше ергенските писма на Фьодор Иванович, снимката на малкия Коля и снимката на детенцето Карина, родило се на „Челюскин“. Там София Петровна сложи и писмото на Алик. Тя изпита нежност и към Алик — безспорно той беше предан на Коля и умееше да го разбира!

Веднъж, изминали бяха повече от десет месеца откак Коля замина, София Петровна получи по пощата внушителна кутия от шперплат. От Свердловск. От Коля. Кутията толкова тежеше, че

пощальонът с труд я внесе в стаята и поискава рубли за чай. „Шевна машина! — помисли си София Петровна. — Е, хубаво би било!“ Своята бе продала през трудните години. София Петровна взе чукче и нож, отвори кутията. Вътре се оказа черен неизвестен предмет от стомана, положен грижливо в стърготини. Да е колело — не е, и тръба не е. Бог знае какво е. Накрая върху черния гръб на предмета София Петровна откри етикет, написан от ръката на Коля: „Мамо, изпращам ти първата предавка, изработена с фрезовата глава по Фелоу, произведен в нашия завод по мой метод“. София Петровна се засмя, потупа предавката и въздишайки я отнесе до перзата на прозореца. Всеки път, когато я зърнеше, ѝ ставаше смешно.

След няколко дни сутринта, докато София Петровна допиваше чая, бързайки за работа, в стаята ѝ внезапно се втурна Наташа. Мокрите ѝ от снега коси бяха разрошени, едната ѝ ботинка — разкопчана. Тя подаде на София Петровна мокър вестник.

— Вижте... Сега на ъгъла го купих... чета си просто така... и изведнъж гледам: Николай Фьодорович. Коля.

На първата страница на „Правда“ София Петровна зърна усмихнатото белозъбо лице на Коля. Снимката го бе малко променила и състарила, но несъмнено беше той, нейният син Коля. Под портрета пишеше:

„Ентузиазираният производственик, комсомолецът Николай Липатов рационализира нов метод за изработването на фрезова глава по Фелоу в Уралския машиностроителен завод“.

Наташа прегърна София Петровна и я целуна по бузата. — София Петровна, мила — умоляващо каза тя, — моля ви, нека изпратим телеграма!

София Петровна никога преди не беше виждала Наташа така възбудена. Пък и на самата нея ръцете ѝ се разтрепериха и тя изобщо не можа да си намери чантичката. Телеграмата съчиниха в канцеларията по време на обедната почивка и я изпратиха след работа. Заради сина всички поздравяваха София Петровна, поздрави я дори Ерна Семъновна, а вкъщи — и медицинската сестра. Вечерта, като си лягаше щастлива и уморена София Петровна за първи път си помисли, че Наташа вероятно е влюбена в Коля. Как не се беше сетила по-рано! Добро момиче, възпитано, работливо, само дето е доста грозничка и е по-възрастна от него. Заспивайки, София Петровна се стараеше да си

представи девойката, която ще обикне Коля и ще му стане жена: висока, бодра, розова, с ясни очи и светли коси — като от английска картичка, но със значка на КИМ^[5] на гърдите. Ната ли? Не, по-добре Светлана. Или Людмила, та Милочка.

[1] Холодная, Вера Василиевна (1893–1919) — звезда на руското предреволюционно кино, героиня във филмови мелодрами, създателка на образа на печалната, изльгана и неразбрана жена. — Б.пр. ↑

[2] „Челюскин“ — построен през 1933 пароход, направил опит да измине разстоянието от Мурманск до Владивосток за един навигационен период в Северния ледовит океан (рък. акад. О.Ю. Шмит и кап. В.И. Воронин). На 13 февруари 1934 корабът е скован от ледове край Чукотка. Участниците са спасени от летци, които първи стават Герои на Съветския съюз. — Б.пр. ↑

[3] Киров, Сергей Миронович (1886–1934) — секретар на Ленинградския партиен комитет от 1926 (след Зиновиев). Убит от „троцкиста“ Леонид Николаев на третия етаж в бившия „пансион за благородни девици“ (дворец Смолни, 4 ч. 30 м. — 1.XII.1934), което дава формален повод за последвалата Голяма чистка и терор. — Б.пр. ↑

[4] Стахановско движение — инициатива, предприета с пропагандна цел за „преизпълнение на петилетния Сталински план“, зародила се през 1935 във въгледобивния район Донбас, увенчана с небивали рекорди в промишлеността, транспорта и селското стопанство. Названието е по името на първия „ударник“ Александър Григориевич Стаханов (1906–1970), миньор от Кадиевка (от 1978 гр. Стаханов), който през август 1935 установява рекорд по добив на въглища. (Дори в бившата НРБ част от Гара Гъльбово, Старозагорско до 1959 е с. Стаханово). — Б.пр. ↑

[5] КИМ (съкр. от Коммунистический Интернационал Молодежи) — „секция“ на Коминтерна (1919–1943). Последният му VI конгрес е през септември-октомври 1935. — Б.пр. ↑

6.

Наближаваше новата хиляда деветстотин тридесет и седма година. Профкомитетът взе решение да се направи елха за децата на служителите в издателството. Организирането на празника бе възложено на София Петровна. Тя привлече за помощничка Наташа и работата закипя. Звъняха по телефона в квартирите на служителите, записваха имената и възрастта на децата; пишеха на машина поканите; тичаха из магазините, купуваха конфитюр, меденки, стъклени топки и кречетала; отекоха им краката докато намерят изкуствен сняг. Най-важно и трудно бе да решат на кое дете какъв подарък да направят, така че хем да не подминат лимита, хем всички да са доволни. Като подарък за момиченцето на директора София Петровна искаше да купи по-голяма, отколкото за другите момиченца кукла, но Наташа реши, че това е нетактично. В крайна сметка взеха хубава пищялка с пискюл. Накрая остана да се купи само елхата. И купиха една висока до тавана, с широки, гъсти клони. Наташа, София Петровна и Маря Ивановна, обслужващата асансьора, украсяваха елхата от ранна утрин до два часа следобед в деня преди празника. Маря Ивановна ги развлечаше с одумки за директорската съпруга, а за самия директор говореше по старовремски — „те“. Маря Ивановна подаваше на София Петровна и Наташа топки, кречетала, пакети, сребърни корабчета, а Наташа и София Петровна ги окачваха по елхата. Скоро София Петровна я заболяха краката, приседна в едно кресло и там пъхаща в пакетчетата с бонбони бележки: „Благодарим на другаря Сталин за щастливото детство“. Украсяването продължи Наташа. Тя беше сръчна и с изискан вкус — закрепи Дядо Мраз учудващо ефектно. После София Петровна постави къдравата главица на малкия Ленин в средата на голяма петольчка. Наташа издигна петольчката до върха на елхата — и всичко бе завършено. Свалиха от стената портрета на Stalin в цял ръст и го замениха с друг — седналият Stalin с момиченце на коленете. Това беше любимият портрет на София Петровна.

Стана три часът. Време за вкъщи — малко да полегнат, да хапнат и да се преоблекат за празника.

Празненството премина успешно. Дойдоха всички деца и почти всички татковци и мамички. Директорската жена не се появи, но директорът сам доведе малкото си момиченце, очарователен дребосък с руси коси. Децата се радваха на подаръците, родителите шумно се възхищаваха от елхата. Само председателката на профкомитета Ана Григориевна се обиди, че на сина й подариха барабан, а не оловни войничета, като на сина на парторга; войничетата струваха по-скъпо. Тя бе в зелена копринена рокля и дори с деколте. Синът й, върлинесто, неприятно момче, подсвирна, демонстративно удари барабана с юмрук и го продъни. Но всички останали бяха доволни. Дъщеричката на директора неуморно надуваше своята свирка, скачаше върху коленете на баща си, подпираше се с малката си пухкава ръчица на едното от тях и отмяташе назад глава, за да огледа елхата.

София Петровна се чувстваше като истинска стопанка на бала — отговаряше за грамофона, включваше радиото, показваше на служителката от асансьора кому да предложи конфитюр от купата. Беше ѝ жално за Наташа, която плахо се притискаше към стената — бледосива в изящната си нова и собственоръчно ушита блузка. Приведен, директорът отведе момиченцето си до елхата, за да му покаже дядо Мраз. С умиление София Петровна наблюдаваше тази сцена — прииска ѝ се Коля по всичко да заприлича на директора. Кой знае, може би след годинка-две и тя ще има такава мила внучка. Или внук. Ще склонят Коля да кръстят внука Владлен — колко красиво име! — а внучката — Нинел — изящно име, френско, а същевременно, ако се прочете обратно, се получава Ленин.

Уморена, София Петровна се отпусна в едно кресло. Време беше за дома, обади се мигрената. Но към нея любезно се наведе елегантният деловодител и сподели странна новина: в града арестували мнозина лекари. Той познаваше всички медицински светила тук — екземата му не се поддаваше на никакво лечение, единствено покойният Фьодор Иванович съумя да я премахне („Да, той беше лекар! Другите пудрят, мажат, а полза никаква...“). Сред арестуваните деловодителят спомена доктор Кипарисов, колега на Фьодор Иванович и кръстник на Коля. — Как доктор Кипарисов?... Не може да бъде! Как така? Да няма пак някое... нещастие?... — попита

София Петровна, като не смееше да поизнесе „убийство“. Деловодителят извърна очи нагоре и се отдалечи, кой знае защо, на пръсти. Преди две години, след убийството на Киров (о! колко мрачни бяха ония дни! по улиците наизлязоха патрули... а докато чакаха другаря Stalin^[1] — заградиха гаровия площад с войска... затвориха улиците и пресечките... ни да минеш, ни да пресечеш, след убийството на Киров също арестуваха мнозина, но отначало прибраха някакви опозиционери, а после „бившите“, всевъзможните там „фон-барони“. Сега пък лекарите. След убийството на Киров изселиха като дворянка т-те Неженцева, отколешна приятелка на София Петровна — бяха съученички от гимназията. София Петровна беше поразена, какво ли отношение към убийството можеше да има т-те Неженцева? Преподаваше в едно училище френски и живееше като всички. Но Коля обясни, че Ленинград трябва да се прочисти от съмнителни елементи. А коя е, право да си кажем, тази твоята т-те Неженцева? Забрави ли, мамо, че тя не признаваше Маяковски и все повтаряше, че в старото време всичко било по-евтино. Тя не е съветски човек... Добре де, а лекарите? Те пък за какво са виновни? Като си помислиш само — Иван Игнатиевич Кипарисов! Такъв почен лекар!

Децата шумяха в гардеробната. Като добра домакиня София Петровна помогна на родителите да намерят вълнените панталонки и ботушките. Директорът с момиченцето си на ръце дойде да се сбогува с нея. Той благодари на профкомитета за прекрасния празник. — Зърнах в „Правда“ портрета на сина ви — усмихна се той. — Добра смяна се задава... София Петровна го погледна с обожание. Искаше ѝ се да му каже, че още няма никакво право да говори за смяна. Какво са тридесет и пет години? Първа младост! Но не посмя. Той сам облече момиченцето и върху кожухчето ѝ завърза бял пухкав шал. Всичко умееше да прави. Майката спокойно можеше да пуска детето си с него. То си личи — чудесен къщовник.

[1] Stalin действително пристига с влак призори на 2.XII.1934 в Ленинград, придружаван от Ворошилов, Молотов, Жданов (избран на 16.XII за нов секретар), Ягода, Агранов и Миронов, като заема цял етаж в Смолни за „разследване“ убийството на Киров. — Б.пр. ↑

7.

Вестниците не писаха нищо за лекарите и за доктор Кипарисов. София Петровна мислеше да посети т-те Кипарисова, но тъй и не можа да се накани. Време нямаше, пък и някак неудобно беше. Не се бяха виждали с Кипарисова от три години. Откъде-накъде изведенъж ще се обажда?

През януари във вестниците започнаха да се появяват статии за нов предстоящ процес.^[1] Процесът срещу Каменев и Зиновиев^[2] доста бе поразил въображението на София Петровна, но тъй като нямаше навика да чете редовно вестници, тя не го бе следила всеки ден. Този път Наташа я увлече и те изчетоха заедно всички статии за новия процес. Много упорито се заприказва за фашистки шпиони наоколо, за терористи, за арести... тия мръсници са искали да убият нашия Stalin. Излезе, че те са убили Киров. Предизвикали са взривове в мините. Преобръщали влакове. И едва ли не във всяко предприятие имали привърженици.

Една машинописка от канцеларията, току-що завърната се от почивен дом, разказа, как в стаята до нея живеел млад инженер, понякога даже тя излизала с него из парка. Една нощ внезапно пристигнала кола и го арестували — оказал се предател. А на вид бил приличен. Как да го познаеш?

В дома на София Петровна, насреща, в квартира 45-та, също арестували някого — комунист изглежда. Стаята му запечатали с червен воськ. На София Петровна и го разказа домоуправителят.

Вечер София Петровна слагаше очилата — напоследък далекогледството ѝ се увеличи — и четеше на глас вестника на Наташа. Покривката беше вече завършена, сега Наташа бродираше покривка за леглото на София Петровна. Приказвала си, как ли навярно сега е възмутен Коля. Пък и не само той — възмущаваха се всички честни хора. Нали в пуснатите по нанадолнището влакове, може да е имало малки деца! Каква безчовечност! Изверги! Не напразно троцкистите са свързани с гестапо, в действителност те не са

по-добри от фашистите, дето избиват деца в Испания. Но нима, нима доктор Кипарисов е участвал в бандитската им шайка? Него неведнъж го бяха викали на консилиум с Фьодор Иванович. След това Фьодор Иванович го водеше вкъщи да пийнат чай, да поприказват. София Петровна го знаеше отблизо — така, както сега вижда Наташа. И взел, че се включил в бандитска шайка! Кой би очаквал? Такъв почтен старец.

Една вечер, като прочетоха във вестника изброените престъпления на подсъдимите, като изслушаха същото изреждане и по радиото, двете с Наташа така ясно си представиха откъснатите ръце и крака, купищата обезобразени трупове, че на София Петровна ѝ стана страшно да остава сама в стаята, а на Наташа — да върви сама по улицата. Тази нощ Наташа преспа на дивана.

Навсякъде, във всички предприятия и учреждения се организираха митинги и в тяхното издателство се проведе събрание в подкрепа на процеса. Председателката на профкомитета предварително обиколи всички помещения и предупреди, че ако има несъзнателни, които ще искат да се измъкнат, нека имат предвид, че изходът е заключен. На събранието се явиха абсолютно всички, дори работниците от редакционния отдел, дето обикновено се изнизваха. Изправи се директорът и кратко, сухо и точно изложи вестникарските съобщения. След него говори парторгът, другарят Тимофеев. Като заекваше на всяка втора дума, той каза, че враговете на народа се пъхат навсякъде, могат да проникнат и в нашето учреждение и затова всички честни работници трябва непрекъснато да повишават своята политическа бдителност. Сетне думата бе дадена на председателката на профкомитета Ана Григориевна. — Другари! — произнесе тя, но затвори клепачи и мълкна. — Другари! — тя стискаше тънките си пръсти с дълги нокти. — Подлият враг протегна мръсната си лапа и към нашето учреждение. — Всички замряха. Камеята се вдигаше и спускаше върху едрата гръд на Ана Григориевна. — Предната нощ е арестуван бившият завеждащ нашата печатница, сега разобличения враг на народа Герасимов. Той се оказа племенник на московския Герасимов, разобличен преди месец. Поради нехайството на нашата партийна организация, страдаща, според сполучливия израз на другаря Сталин, от идиотската болест на безответността, Герасимов

продължил, позволете ми да кажа, да си „работи“ в нашата печатница и след разобличаването на родния му чичо, московският Герасимов.

Тя седна. Гърдите ѝ се вдигаха и спускаха.

— Има ли въпроси? — осведоми се директорът, който председателстваше събранието.

— А какво са... правили... в печатницата? — плахо попита Наташа.

Директорът погледна председателката на профкомитета.

— Какво са правили ли? — викна тя, като се изправи от стола. — Аз, струва ми се, другарко Флоренко, ясно, на руски език обясних тук, че нашият бивш завеждащ печатницата Герасимов се оказа племенник на московския Герасимов. Той е осъществявал всекидневна роднинска връзка със своя чичо... пречел е на стахановското съревнование в печатницата... и провалял плана... по нареждане на роднината. Поради престъпно недоглеждане от страна на нашата партийна организация.

Наташа повече нищо не попита.

Като се върна след събранието вкъщи, София Петровна седна да пише писмо на Коля. Написа му, че в печатницата при тях са открили враг. А в Уралмаш? Там всичко ли е благополучно? Като честен комсомолец Коля е длъжен да бъде бдителен.

В издателството видимо се усещаше някакво странно безпокойство. Директорът всеки ден го викаха в Смолни. Навъсеният парторг час по час нахлюваше в канцеларията, отваряйки вратата със собствен шперц и привикваше Ерна Семьоновна в спецотдела. Вежливият деловодител, на когото отнякъде винаги всичко му бе известно, разказа на София Петровна, че партийната организация сега заседавала всяка вечер. — Карат се миличките — многозначително се усмихна той. — Ана Григориевна обвинява за всичко парторга, а парторгът — директора. Доколкото разбирам, предстои смяна на кабинета.

— В какво се обвиняват? — попита София Петровна.

— Ами, че... не могат изобщо да се разберат, кой е пропуснал Герасимов.

София Петровна нищичко не проумяваше и този ден излезе от издателството в някаква смътна тревога. На улицата обърна внимание на една висока старица със забрадка върху шапката, с галоши върху

валенките и с бастун. Лицето ѝ се стори познато на София Петровна. Но това е Кипарисова! Нима? Боже, как се е променила?

— Мария Ерастовна! — повика я София Петровна.

Кипарисова спря, вдигна големи черни очи и с видимо усилие изрази на лицето си приветлива усмивка.

— Здравейте, София Петровна! Колко време мина! Синчето сигурно вече е пораснало! — Тя стоеше, държеше София Петровна за ръката, но не я поглеждаше в лицето. Огромните очи смутено бяха встради.

— Мария Ерастовна — сърдечно каза София Петровна. — Толкова се радвам, че ви срещнах. Чух, че имате неприятности... с Иван Игнатиевич... Вижте, нали сме приятели... Иван Игнатиевич кръсти Коля... разбира се, сега това е без значение, но ние с вас сме стари хора. Кажете ми, в нещо сериозно ли обвиняват Иван Игнатиевич? Имат ли някакво основание тези обвинения? Просто не мога, не мога да повярвам. Такъв прекрасен, толкова почен лекар! Мъжът ми всяка го е уважавал и като диагностик го поставяше по-горе от себе си.

— Иван Игнатиевич не е извършил нищо против съветската власт — мрачно каза Кипарисова.

— Така си и знаех! — възклика София Петровна. — Нито за минутка не съм се съмнявала, така казах на всички...

Кипарисова я гледаше мрачно с черните си огромни очи.

— Довиждане, София Петровна — рече тя без усмивка.

— Като се върне Иван Игнатиевич, ще ме поканите на пирог — продума София Петровна. — Но вие защо, наистина, сте така разстроена? Щом Иван Игнатиевич не е виновен, значи всичко е наред. В нашата страна на честния човек нищо не може да се случи. Просто недоразумение. Вижте, бъдете смела... Елате някой път на чай!

Кипарисова запристъпва по тротоара като почукваше с бастуна по леда.

„И аз ли съм оstarяла така? — помисли София Петровна. — Лицето ѝ потъмняло, цялото е в бръчки. Не, не може да бъде, още не съм такава. Тя просто съвсем се е отпуснала — валенките, бастуна, забрадката... А е важно жената да не се отпуска, да се грижи за себе си. Тъй де, кой сега носи валенки? Да не е 18-та година! Ето, изглежда на шейсет и пет, а няма повече от петдесет... Хубаво, че Кипарисов не

е виновен. Кой каквото ще да казва, но жена му си знае най-добре. Тъй си и мислех, просто недоразумение и нищо повече“.

[1] Вторият московски политически процес срещу т.нар. „антисъветски троцкистки център“ („Делото Пятаков“) протича от 23 до 30 януари 1937. — Б.пр. ↑

[2] Първият от големите показни процеси („Делото Зиновиев-Каменев“) срещу т.нар. „троцкистко-зиновиевски терористичен център“ (19–23 август 1936). — Б.пр. ↑

8.

На следващия ден в канцеларията машинописките спешно завършваха отчета за полугодието. Всички знаеха, че през нощта с влака „Стрела“ директорът ще пътува за Москва, за да докладва утре за работата на издателството в Отдела по печата в ЦК. София Петровна подканваше машинописките. Наташа писа дори в обедната почивка.

В три часа следобед отчетът в четири екземпляра бе поставен пред София Петровна и тя внимателно раздели копията. Без да жали перфоратора прецизно продупчи и листовете.

Но секретарката на директора все не идваше за отчета. София Петровна реши сама да го отнесе в кабинета.

Пред вратата на директора се сблъска с парторга. — Там не може! — каза ѝ той без да поздрави и хълтна в друга стая. Изглеждаше като пребит.

София Петровна надзърна през открепнатата врата. Пред бюрото беше коленичил непознат мъж и събираще купчини хартия. Целият килим в кабинета бе осенен с листове.

— Другарят Захаров в колко ще дойде днес? — попита София Петровна възрастната секретарка.

— Той е арестуван — само с устни, беззвучно ѝ отвърна секретарката. — Тази нощ.

Усните ѝ бяха посинели.

София Петровна понесе отчета обратно към канцеларията. Като приближи вратата почувства, че коленете ѝ отмаляват. Тракането на машините я оглуши. Знаят ли те или не знаят? Те тракаха клавишите, сякаш нищо не беше се случило. Ако бяха ѝ съобщили, че директорът е умрял, щеше да е по-малко потресена. Седна си на мястото и автоматично започна да сваля кламерите от листовете. Влезе Тимофеев — беше отворил вратата със собствения си ключ. За първи път София Петровна забеляза, че въпреки недъга си, парторгът се държи доста

нахакано и походката му е отмерена. „Прощавайте!“ — стресна се тя, когато той, като минаваше край нея, неочеквано я докосна по рамото.

Най-сетне в четири и половина звъненца звънна. София Петровна мълчаливо слезе по стълбището, мълчаливо се облече и излезе на улицата. Снегът се топеше. София Петровна спря пред една локва и съсредоточено обмисли как да я заобиколи. Към нея се приближи Наташа. Тя вече знаеше — беше ѝ казала Ерна Семьоновна.

— Наташа — започна София Петровна, като стигнаха ъгъла, дето обикновено се разделяха. — Наташа, вярвате ли, че Захаров е виновен за нещо? Ами не, това е нелепо... Наташа, ние нали знаем, че...

Не намери думи да изрази своята увереност. Та Захаров е большевик, техен директор, когото виждаха всеки ден, той ли ще е вредител! Това е невъзможно, глупост някаква, реникса^[1], както казваше навремето Фьодор Иванович. Недоразумение ли? Но той е виден партиец, знаеха го в Смолни и Москва, не могат да го арестуват тъй по погрешка. Той не е никакъв си Кипарисов!

Наташа мълчеше.

— Да идем у вас и там ще ви обясня всичко — внезапно с необикновена тържественост изрече Наташа.

И тръгнаха. Мълчаливо се съблякоха. Наташа внимателно измъкна от старата си чантичка сгънат вестник. Разгърна го пред София Петровна и ѝ посочи долу в подлистника.

София Петровна си сложи очилата.

— Разбирате ли, мила, могли са да го подведат — прошепна Наташа. — Жената...

София Петровна зачете.

Статията разказваше, как никакъв съветски гражданин, честният партиец А., бил командирован от съветското правителство в Германия с цел усвояване на употребата на неотдавна изобретен химически препарат. В Германия той с чест изпълнил своя дълг, но скоро се увлякъл по някоя си С., елегантна млада жена, уж симпатизираща на Съветския съюз. С. често посещавала гражданина А. в квартирата му. И ето че веднъж гражданинът А. открил липсата на сериозни политически документи от бюрото си. Хазайката му съобщила, че в негово отсъствие в квартирата идвали С. Гр-нът А. имал мъжество незабавно да скъса със С., но да съобщи на другарите си за липсата на документите не намерил мъжество. Върнал се обратно в СССР, като се

надявал с честния си труд на съветски инженер да потули своето престъпление към Родината. Цяла година работил спокойно и започнал да забравя престъплението си. Но прикритите агенти на гестапо, проникнали в нашата страна, започнали да го шантажират. Наплашен от тях А. им предал секретните планове на завода, в който работел. Доблестните чекисти разобличили окопалите се агенти на фашизма и нишката на следствието стигнала до нещастника А.

— Разбираете ли? — шепнешком попита Наташа. — Нишките на следствието... Нашият директор, разбира се, е добър човек, честен партиец. Но нали и гражданинът А, както пишат, отначало също е бил честен партиец... Всеки честен партиец може да бъде оплетен от миловидна женичка.

Наташа не можеше да понася миловидните женички. Признаваше само строгата красота, но не я откриваше никъде в никого.

— Разправят, че и нашият директор е бил в чужбина — спомни си Наташа. — Също в командировка. Вижте, Маря Ивановна, служителката от асансьора, казваше, че донесъл на жена си от Берлин син плетен костюм!

Статията силно смути София Петровна, но все пак не ѝ се щеше да повярва. Какво общо има Захаров с някакъв си там А.? Стабилен партиец, сам докладва за процесите. При него издателството винаги преизпълняваше плана.

— Наташа, но нали знаем, че... — уморено промълви София Петровна.

— Какво знаем? — подскочи Наташа. — Знаем, че беше директор на нашето издателство и нищо повече, всъщност, не знаем. Нима познавате целия му живот? Можете ли да гарантирате за него?

В действителност София Петровна нямаше ни най-малка представа с какво се занимаваше другарят Захаров, когато не председателстваше събранията в издателството или не водеше момиченцето си край елхата. Мъжете — ама всички, всички до един странно си падат по миловидните женички. Някаква си нахална прислужничка, но и тя може да приласкае всеки мъж, дори порядъчния. Ако навремето София Петровна не беше изгонила Феня, кой знае как би свършила закачката ѝ с Фьодор Иванович.

— Да пийнем чай — рече София Петровна.

След чая си спомниха, че фигурата на Захаров се отличаваше с военна осанка. Изправен гръб, широки рамене. Не е ли бил навремето бял офицер, а? По възраст — би могъл.

Пиха гол чай. И двете бяха така потиснати, че ги домързя да слязат до магазина за хляб или сладкиш. „Утре ще е мрачно в издателството — мислеше София Петровна. — Сякаш вкъщи има покойник. Тъй или инак, жалко за директора“. Спомни си открайната врата на кабинета и мъжът на четири крака пред писалището. Чак сега разбра, че това си беше обиск.

Наташа тръгна да си върви. Внимателно сгъна вестника и го прибра в чантичката. После си доля в чашата вряла вода и на сбогуване взе да топли около нея големите си червени длани. Винаги ѝ беше студено на ръцете, защото в детството ѝ бяха премръзнали.

Изведнъж се позвъни. Два пъти. София Петровна стана да отвори. Два пъти — значи е за нея. Кой ли може да е толкова късно?

На вратата беше Алик Финкелщайн.

Алик сам, без Коля — това беше противоестествено.

— Коля!? — извика София Петровна и сграбчи Алик за висналия му шал. — Коремен тиф?

Без да я погледне Алик бавно събу галошите.

— Ш-ш-ш! — издума той накрая. — Да влезем вътре.

И той мина по коридора на пръсти, смешно разкрачил късите си крака.

Не на себе си, София Петровна го последва.

— Само не се стряскайте, за Бога, София Петровна — изрече той, когато тя затвори вратата, — спокойно, моля ви, София Петровна, не бива, наистина, да се плашите. Нищо страшно няма. По-по-по оня ден... Или кога беше? Да, преди почивния... Коля го арестуваха...

Той седна на дивана, с два маха развърза шала си, хвърли го на пода и заплака.

[1] В IV действие на Три сестри от А. Чехов героят Фьодор Илич Кулигин има реплика: „В една семинария учителят писал върху едно домашно упражнение «глупост» (рус. — «чепуха»), а ученикът прочел «греникс» (уж от лат. — «гепуха»), мислел, че е написано по латински“. — Б.пр. ↑

9.

Веднага трябваше да се изтича някъде и да се обясни чудовищното недоразумение. Трябваше на минутата да се замине за Свердловск и да се вдигнат на крака адвокати, прокурори, съдии, следователи. София Петровна навлече палтото, сложи шапката, нахлузи ботинките и измъкна от кутията пари. Да не забрави паспорта. А сега на гарата — за билет.

Но Алик, като обърса лицето си с шала, каза, че според него няма абсолютно никакъв смисъл да се пътува до Свердловск. Като кореняк-ленинградец, живеещ от скоро в Свердловск, най-вероятно ще откарат Коля в Ленинград. Не е ли по-добре пътуването до Свердловск да се отложи? Ами ако се разминат? София Петровна свали палтото, хвърли на масата паспорта и парите.

— А ключовете? Да не сте ги забравили там? — извика тя и пристъпи към Алик. — Оставихте ли ключовете на някого?

— Ключове ли? Какви ключове? — сълза се Алик.

— Боже, как не съобразявате! — произнесе София Петровна и внезапно заплака високо, на глас. Наташа се втурна и я прегърна. — Ами ключа... от стаята... във вашето, как беше... общежитие...

Те не разбираха и я гледаха с безпомощни очи. Какви глупаци! А гърлото на София Петровна се стягаше и тя не можеше да продума. Наташа наля чаша вода и ѝ я подаде. — Но той... него... — мълвеше София Петровна, като отблъсна чашата — него нали... вече, сигурно... са го пуснали... като са видели, че не е той... пуснали са го и... той се е върнал у дома, а вас ви няма... и ключа го няма... Сега, навярно, ще дойде телеграма от него.

Както си беше с ботинките София Петровна се повали на кревата. Тя плачеше, забила глава във възглавницата, плака дълго — докато лицето и възглавницата плувнаха в сълзи. Когато се надигна, лицето я болеше, а сърцето ѝ удряше в гърдите като юмрук.

Наташа и Алик шепнеха край прозореца. — Вижте — каза Алик като жалостиво гледаше изпод очилата с добrите си очи. — Ние се

уговорихме с Наталия Сергеевна. Сега вие легнете да поспите, а утре тихичко ще идете в прокуратурата. Наталия Сергеевна ще каже в издателството, че сте се разболели... или нещо друго... че през нощта сте получили задух... Знам ли!

Алик си отиде. Наташа пожела да остане да пренощува, но София Петровна каза, че нищо, нищо не ѝ трябва. Наташа я целуна и си тръгна. В тъмнината трамайните искри като мълнии озаряваха стаята. Белият квадрат светлина като прегънат на две лист пълзваше по стената и тавана. В стаята на медицинската сестра още пискаше и се смееше Валя. София Петровна си представи как под охрана водят Коля при следователя. А следователят е красив военен, целият в ремъци и външни джобове. „Вие ли сте Николай Фомич Липатов?“ — пита той. „Не, аз съм Николай Фьодорович Липатов“ — с достойнство отвръща Коля. Следователят прави строга бележка на конвоирация и поднася на Коля своите извинения. „Ба! — възклика той. — Как не ви познах веднага? Та вие сте младия инженер, чийто портрет скоро видях в «Правда»! Простете, моля ви. Там е работата, че вашия съименник Николай Фомич Липатов е троцкист, фашистки наемник, предател...“

Цяла нощ София Петровна чакаше телеграма. Като се върне в общежитието и разбере, че Алик е заминал за Ленинград, Коля непременно ще пусне телеграма, за да успокои майка си. В шест часа сутринта, когато трамваите отново потеглиха, София Петровна заспа. И се събуди от рязко позвъняване, което, стори ѝ се, я пронизва право в сърцето. Телеграмата! Но звънът не се повтори.

София Петровна се облече, изми се, насили се да изпие един чай и подреди стаята. И излезе на улицата в мъглата. Както преди снегът се топеше, но през нощта локвите се бяха покрили с тънък лед.

След няколко крачки София Петровна спря. Къде, всъщност, отиваше?

Алик каза: в прокуратурата. Но София Петровна изобщо не знаеше що е прокуратура и къде се намира тя. А да пита минувачите за това я беше срам. И пое не към прокуратурата, а към затвора, защото случайно ѝ беше известно, че затвор има на „Шпалерна“^[1].

До железните порти имаше часови с пушка. Малката вратичка до тях беше затворена. София Петровна внимателно побутна тази вратичка с ръка, после с коляно. Нийде наоколо не се виждаше никаква табела.

Часовоят се приближи.

— Пускат от девет часа — отряза той.

Беше осем без 20. София Петровна реши да не се връща вкъщи.

Тя запристигва назад-напред край затвора, изправи глава и се загледа в железните решетки.

Нима Коля е тук, зад тия решетки?

— Тука не може разходки, гражданко — каза часовоят.

София Петровна премина на отсрешната страна на улицата и машинално тръгна напред. Отляво съзря широката снежна пустиня на Нева.

Тя свърна по улицата вляво^[2] и излезе на Крайбрежната^[3].

Ставаше все по-светло. Тихо и едновременно угаснаха фенерите на Литейния мост^[4]. По Нева се носеха купчини мръсен и жъlt сняг. „Сигурно тук изхвърлят снега от целия град“ — помисли София Петровна. Тя обърна внимание на голямата тълпа жени наред улицата. Едни стояха, облегнати на крайбрежния парапет, други бавно се разхождаха по тротоара и край моста. София Петровна се учуди, че всички бяха доста топло облечени — върху палтата бяха наметнали плетени шалове, почти всички бяха с валенки или галоши. Те потропваха с нозе и подухваха в шепи. „Явно отдавна са тук, щом тъй мръзнат — размишляваше София Петровна, защото не видя какво друго да прави, — а вече не е студено, пак се топи“. Всички жени имаха такъв вид, сякаш дълги часове са чакали на някоя гаричка влак. София Петровна внимателно огледа сградата, срещу която се тълпяха жените — обикновена къща, никакви надписи по нея. Какво ли чакаха тук? В тълпата имаше дами с елегантни палта. Срещаха се и обикновени жени. Като не знаеше какво да прави, София Петровна два пъти мина през тълпата. Една жена стоеше с кърмаче на ръце, но придръпваше и друго дете, с вързан накръст шал. До стената на сградата самотно стърчеше мъж. Лицата на всички бяха с пръстен цвят. А може би заради утринната мъгла изглеждаха такива?

Към София Петровна неочеквано се приближи ниска спретната старица с бастун. Изпод нахлупената шапка от котешка кожа блестяха сребристи коси и черни еврейски очи.

— Спистъка ли ви трябва? — дружелюбно попита старицата. — Във входа на 28.

— Какъв списък?

— За „ел“ и „ем“... Ох, гражданко, извинете! Въртите се тук, та си помислих, че също сте за арестант.

— Да, сина... — с недоумение отвърна София Петровна.

Като се откъсна от старицата, подразнила я със своята проницателност, София Петровна се упъти да потърси входа на дом 28. Мисълта, че всички тези жени са дошли за същото, за което бе дошла и тя, съмнено се прокрадна в душата ѝ. Но защо са тук, на крайбрежната улица, а не при затвора? А, да, часовоят не разрешава да се стои там.

Дом 28 се оказа олющена сграда почти до самия мост. София Петровна влезе в предверието — разкошно, но мръсно, с камина, с огромно разбито огледало и мраморен купидон с отчупено крилце. На първото стъпало на величественото стълбище, подложила вестник под гърба си, а под главата — паднала настрани корава чанта, лежеше жена.

— Записване ли? — попита тя и вдигна глава. После седна и извади от чантата смачкан лист и молив.

— Аз и така, всъщност, не зная — объркано произнесе София Петровна. — Дойдох да питам за сина, когото погрешно са арестували в Свердловск... Разбирайте ли, просто като съименник...

— По-тихо, моля ви — с раздразнение я прекъсна жената. Тя имаше интелигентно уморено лице. — Вземат списъците, и изобщо... Фамилията?

— Липатов — послушно отвърна София Петровна.

— 344 — каза жената и записа. — Вашият номер е 344. Вървете си, моля.

— 344 — повтори София Петровна и отново излезе на Крайбрежната.

Тълпата все нарастваше. „Вашият номер кой е?“ — току подпитваха София Петровна. „Ами, днес няма да сте — рече ѝ една жена, с вързана по селски кърпа. — Ние още от вечерта сме записани...“ — „Къде е списъкът?“ — шепнешком питаха други... Вече стана светло — настъпваше денят.

И неочеквано цялата тълпа се втурна да тича. И София Петровна с тях. Силно заплака детето, увито в шал. То едва следваше майка си с кривите си крачета. Тълпата свърна по „Шпалерна“. Отдалеч София Петровна зърна, че вратичката до железните порти вече е отворена. Към нея се устремиха хората, блъскаха се както в трамвая. Забълска се

и София Петровна. И изведнъж спряха: нататък нямаше накъде. В мрачното предверие и по тясната дървена стълбичка се струпаха хора. Тълпата се залюля. Заразвързваха се кърпи, разкопчаваха се яки и жените се заподреждаха някак — всяка търсеше предишния и следващия номер. А отзад все напираха и напираха. София Петровна се изви като жилава пръчка. Разкопча си и тя палтото и си изтри с кърпата челото.

Като си пое дъх и свикна с полумрака, София Петровна също се зае да открие съседните си номера: 343 и 345. 345 беше мъж, а 343 — прегърбена, престаряла бабичка. „Вашият мъж също ли е латиш?“ — попита бабичката, като вдигна към София Петровна помътнели очи. „Не, защо? — отвърна София Петровна. — Защо пък латиш? Мъжът ми отдавна е покойник, но той беше русин“.

— Кажете ми, моля ви, получихте ли вече пътен лист^[5]? — обади се и старата еврейка със сребърните коси, същата, която заприказва София Петровна на Крайбрежната.

София Петровна не отговори. Тя нищо не разбираше тук. На онова стълбище жена легнала, сега някакви си тъпти въпроси за латиши и за пътен лист. За какво й е пътен лист? Стори й се, че не в Ленинград се намира, а в някакъв чужд и непознат град. Странно беше дори да си помисли, че на тридесетина минути пеша оттук бяха нейната служба, издателството, където Наташа трака на пишущата машина.

Откри своите съседи. Хората си седяха мирно. София Петровна се огледа — стълбичката водеше към стая, а в стаята също се тълпяха хора и май че след тая стая имаше още една. София Петровна се навъси. Ето я жената с чантата, обула вълнени връз другите чорапи, с износени чехли — същата, дето лежеше на стълбището. При нея и тук идвала час по час хора, но тя вече не записваше — окъснели бяха. И като си помислиш, че тия жени все са майки, съпруги и сестри на вредители, терористи и шпиони! А мъжът какъв беше — съпруг или брат... Изглеждат като най-обикновени хора от трамвая и магазина. Само дето са уморени, с посърнали лица. „Представям си, какво нещастие е за една майка да научи, че синът ѝ е вредител“ — мислеше си София Петровна.

От време навреме по скърцащата тясна стълбичка с мъка промъкнала се през тълпата, слизаше жена. „Даде ли?“ — питаха я долу. „Дадох“ — и показваше розова хартийка. А една, с вид на

млекарка и голям гюм в ръка, отговори — заточен! — и зарида, като пусна гюма и подпра глава на касата на вратата. Кърпата ѝ се съмъкна, показва се рижи коси и малки обици на ушите. „По-тихо! — зашъткаха отвсякъде. — Той не обича шума, затваря гишето и толкоз. Тихо!“

Млекарката пооправи кърпата и си тръгна със сълзи по бузите.

От разговорите София Петровна разбра, че повечето от жените са дошли да предадат пари за арестуваните си мъж или син, а някои — да научат тук ли са мъжът или синът. Тя много се боеше, че тайнственото гише, към което се стремят всички, ще го затворят рано, преди да стигне до него. — Ако днес е само до два, ние с вас няма да стигнем — рече ѝ мъжът. „До два ли? Чак до два ли ще се стои тук? — с тъга си помисли София Петровна. — Ами че сега няма и десет“.

Постара се да преодолее прилошаването като затвори очи. Ритмично жужаха тихите, кратки разговори. — Вашият кога? — Ами вече става трети месец. — А моят — от две седмици. — И не знаете ли къде още може да се отиде за справка? — В прокуратурата. Но никъде нищо не казват. А на „Чайковски“^[6] бяхте ли? Или на „Херцен“?^[7] — На „Херцен“ са военните. — А вашият кога го прибраха? — Аз съм за дъщерята. — Пък на „Арсенална“^[8] викат, че премали и бельо. — Вие за латишите ли сте? — Не, ние сме поляци. — А вашият кога? — Половин година вече. — Колко номера минаха? Само двайсет ли? Господи, Боже мой, само да не затвори в два! Миналият път точно в два затвори!

София Петровна си повтаряше какво ще пита: докаран ли е Коля в Ленинград? Кога ще може да види съдия — или кой там, следователя ли? Не може ли днес? А веднага да получи свидждане с Коля!

След два часа, тътрейки се след престарялата бабичка, София Петровна стъпи на първото стъпало на дървената стълбичка. След три — в първата стая. След четири — във втората и след пет — заедно с криволичещата опашка — отново в първата. Иззад гърбовете тя различи дървената рамка на гишето и в нея широките рамене и огромни ръце на грамаден мъж. Стана три часа. София Петровна преброи — пред нея имаше още 59 души.

Като казваха фамилията, жените кротко подаваха в гишето пари. Кривокракото момченце изхлипа и с език си облиза сълзите. „Ще му

кажа веднага — нетърпеливо мислеше София Петровна — да ме водят при следовател, прокурор или при когото трябва там... Какво малокултурне цари все още в нашия бит! Задух, не могат ли да поставят вентилация. Трябва да се напише писмо до «Ленинградска правда»^[9]“.

И ето че накрая пред София Петровна останаха само трима. За всеки случай и тя приготви пари — засега Коля да не се притеснява. С трепереща ръка прегърбената бабичка подаде в гишето 30 рубли и получи розова квитанция — тя впери в нея невиждащи очи. София Петровна нетърпеливо застана на мястото на бабичката. Тя видя снажен младеж с бяло подпухнало лице и малки сънени очички. — Бих искала да зная — започна София Петровна, приведена, за да види по-добре лицето на человека зад гишето — тук ли е мойт син? Работата е, че го арестуваха по погрешка...

— Фамилия? — прекъсна я човекът.

— Липатов. Арестуван е по погрешка и вече няколко дни не зная...

— Що не мълкнете, гражданско — изрече човекът и се наведе над картотеката с фишовете. — ЛИпатов или ЛЕпатов?

— ЛИпатов. Бих искала още днес да се срещна с прокурора или към когото ви е удобно да ме насочите...

— Буквите?

София Петровна не разбра.

— Началните му букви?

— Нъ или мъ?

— Ен, Николай.

— Липатов, Николай Фьодорович — човекът извади фиш от картотеката. — Тука е.

— Бих искала да науча...

— Справки не правиме. Прекратете разговорите, гражданско.

Следващият!

София Петровна бързешката мушна в гишето 30 рубли.

— Ни му'й разришено — човекът премести една хартийка. — Следващият! Минавайти, гражданско, ни ми причети да работя.

— Хайде! — съскаха вече зад София Петровна. — Че ще хлопне кепенеца.

Към шест часа София Петровна се домъкна вкъщи. Там завари Алик и Наташа. Тя се свлече на стола и няколко минути не беше в състояние да свали ботинките или палтото. Алик и Наташа гледаха към нея въпросително. Тя съобщи, че Коля е в затвора на „Шпалерна“ и изобщо не можа да си обясни защо не е разбрала по какво дело е арестуван и кога ще може да се получи свидждане с него.

[1] По навик героинята нарича улицата с нейното предреволюционно име. След 1917 тя е „И.А. Воинов“, а се е наричала „Шпалерна“, защото на № 29 през 1730–1858 имало шпалерна манифактура (от „шпалера“ — тапет). От царско време на № 29 пък била сградата на т.нар. Дом за предварително следствие — 4-етажна тъмница, в която 300-те общи и единични килии се наблюдавали чрез специална система от галерии. — Б.пр. ↑

[2] Сиреч по Литейни проспект. (Тук е мястото да се отбележи изключителното значение на реалистичния похват на авторката чрез спазване на точната топография). — Б.пр. ↑

[3] Крайбрежната улица на лявата страна на Нева от Литейни проспект до р. Фонтанка носи името на пълководеца Кутузов. Строежът на гранитното крайбрежие започва през 1764. На № 6 било градското отделение на изд-во „Детска литература“, където през 30-те години е работила като редактор и авторката на повестта. — Б.пр. ↑

[4] Литейни (букв. „леярски“) мост е наречен така поради близостта му с разрушения през 1851 Литейни двор, снабдявал артилерията на армията и флота. Мостът естроен през 1874–79 по проект на инж. А.Е. Струве. — Б.пр. ↑

[5] Или т.нар. „путёвка“ (рус. командировъчно удостоверение) — писмена заповед с пътен лист от ЧК/НКВД/ГПУ за напускане на населеното място и отправяне в посочено от властите място. През 20-те години се издавали за семействата на изселените или затворени „контрареволюционери“. През 30-те вече не се издавали, тъй като изпращали жените по етапен ред. — Б.пр. ↑

[6] Улица „Чайковски“ е успоредна на „Шпалерна“, само че на юг от нея и също пресича Литейни проспект. През 30-те години тя става печално известна, но не с Дом № 41, където през XIX век е живял композиторът. — Б.пр. ↑

[7] Улица „Херцен“ е в по-отдалечен от мястото на действие район. Намира се северно от р. Мойка и успоредно на нея. Близо е до Исаакиевския площад. — Б.пр. ↑

[8] Крайбрежната „Арсенална“ улица е от дясната страна на р. Нева — на север и близо до описаното място на действие. Името си дължи на предприятието „Нов Арсенал“, отделено от Литейни двор в средата на XIX век и преместено на Виborgската страна. На № 7 се намира старата царска тъмница „Крести“ — две кръстообразни тухлени сгради с по 999 единични килии във всяка (и до днес се носи легендата за хилядната). По време на Голямата чистка във всеки корпус имало до 5 хил. души. Това е печално известният Затвор № 1. — Б.пр. ↑

[9] „Ленинградская правда“ — всекидневник, излизал от април 1918 до септември 1991, орган на обкома и горкома на большевишката партия. (Арестите от 1937 включват и гл. редактор на вестника Пътър Петровски, който изчезва завинаги. Баща му, държавен глава на Украинската република е понижен, но оцелява). — Б.пр. ↑

10.

София Петровна взе двуседмичен неплатен отпуск от издателството. Докато Коля е в затвора, нима може да се мисли за никакви си хартийки, за Ерна Семъновна! Пък и време за работа не остава — от сутрин до вечер и от вечер до сутрин трябва да се редиш на опашки. Заявлението си тя подаде до куция парторг — след арестуването на Захаров, той беше назначен за временно изпълняващ длъжността директор. И влезе в същия кабинет, където преди беше Захаров, настани се зад същото огромно бюро с телефоните — вече носеше не рубашка, а синичък костюм от Ленинградоблекло, вратовръзка на яката — и въпреки това изглеждаше невзрачен. София Петровна обясни, че отпускът и е необходим по домашни причини. Без да я поглежда, Тимофеев дълго писа резолюция с червено мастило. Каза ѝ, че ще я замества Ерна Семъновна и нареди да ѝ предаде работата. „А защо не Флоренко? — учуди се София Петровна. — Ерна Семъновна е малограмотна и пише с грешки...“ Другарят Тимофеев не каза нищо и се изправи. Ох, не е ли все едно! София Петровна излезе от кабинета. Бързаше за опашката.

Сега нейните дни и нощи минаваха не вкъщи или в службата, а в никакъв нов свят — по опашките. Тя ходеше или на Крайбрежната, или на „Чайковски“ — там има пейки, може и да се седне, — или в огромната зала на Големия дом^[1], или на стълбището в прокуратурата. Прибираше се у дома да хапне или да поспи, когато Наташа или Алик я отменяха. (Директорът беше пуснал Алик до Ленинград само за 6 дни, но от ден на ден той отлагаше заминаването си за Свердловск, защото се надяваше да се върнат заедно с Коля). През тези две седмици София Петровна научи доста — узна, че записването за опашката става от вечерта, към единайсет или дванайсет и че на всеки два часа трябва да се явяваш на проверка, но най-добре е изобщо да не си тръгваш, че съвсем може да те зачеркнат; че непременно трябва да имаш топъл шал и да си с валенки, защото въпреки размразяването от три през нощта до шест сутринта краката замръзват, цялото тяло се

схваща и изтръпва; научи, че списъците се изземват от сътрудници на НКВД и онзи, дето записва, го вкарват в милицията; че до прокуратурата се ходи само в първия ден от седмицата и там приемат не по букви, а всички; че на „Шпалерна“ буквата й се пада на 7-мо и 20-то число (първия път беше попаднала на своя ден по чудо); че семействата на осъдените се изселват от Ленинград и пътния лист го дават не за изпращане в санаториум, а на заточение; че на „Чайковски“ справките прави червендалест старец с щръкнали като на котарак мустаци, а в прокуратурата — ситно накъдрена госпожа с оствър нос; че на „Чайковски“ искат паспорт, а на „Шпалерна“ — не; научи, че сред разобличените врагове мнозина са латиши и поляци — и затуй по опашките се редят толкова латишки и полякини. Свикна от пръв поглед да се досеща, кой по „Чайковски“ изобщо не е минувач, а се е наредил на опашка, дори в трамвая различаваше вече жените, упътили се към железните порти на затвора. Опозна всички парадни и задни входове по Крайбрежната и с лекота откриваше отговорничката със списъка, където и да се беше скрила. Вече знаеше, че като излезе от дома си след малко сън, на улицата, по стълбището, в коридора, в залата — по „Чайковски“ или по Крайбрежната, в прокуратурата ще е пълно с жени, жени и жени: стари и млади, с шалове или шапки, с кърмачета, с тригодишни деца или без деца — с приплакващи от умора деца и тихи, наплашени, безмълвни жени; и както някога в детството, когато след скитане из гората, премрежила очи, виждаше ягоди, ягоди, ягоди — така сега, затвореше ли очи виждаше лица, лица, лица...

Само едно не успя да научи през тези две седмици — защо бяха арестували Коля? И в какво го обвиняват? И кога най-сетне ще приключи това глупаво недоразумение и той ще се върне вкъщи? В справочното бюро на „Чайковски“ червендалестият старец с щръкнали мустаци надзърташе в паспорта и питаше: „Името на вашия син? Майка ли сте? А защо не е дошла жена му? Не е ли женен? Липатов, Николай? Води се следствие.“ — и връщаше документа, а преди София Петровна да успее да отвори уста, автоматичният капак на гишето хлопваше с трясък отгоре надолу и дрънваше звънче, означаващо: „Следващият!“. С капака София Петровна нямаше какво да приказва и като застиваше за секунда, тя си тръгваше. В прокуратурата ситно накъдрената госпожа надвесваше острия си нос през гишето и изричаше в скороговорка: „Липатов ли? Николай Фьодорович? Делото

му още не е в прокуратурата. След две седмици се обадете“. На „Шпалерна“ снажният, недоспал си мъжага неизменно ѝ връщаše парите и произнасяше: „Ни му’й разришено“. Това беше всичко, което знаеше за Коля: на други *разришават*, а на него кой знае защо не *разришават*. Защо? Но тя вече разбираше, че е безполезно да пита човека от гишето.

Затуй пък жадно разпитваше Алик за това, което е станало, как са отвели Коля. И Алик покорно, отново и отново разправяше, как те още спели, когато внезапно се почукalo на вратата и влязъл завеждащият общежитието, след него комендантът, а зад тях някакъв цивилен и един военен. — В колко часа? — питаше София Петровна. — Ами, приблизително към един и половина — отвръщаše Алик и разказваше нататък: — Комендантът запали лампата, а цивилният попита: — Кой тук е Липатов Николай? — И Коля се изплаши? — тревожно го прекъсваше София Петровна. — Ни най-малко — отвръщаše Алик. — Облече си ризата, костюма и ме помоли утре да предам в завода, че са го задържали по недоразумение и, че той може би ще отсъства няколко дни... Така че на участъка да го замести Яша Ройтман, имаме такъв комсомолец... — И нищичко не си взе! — плясваше ръце София Петровна. Алик обясняваше, че Коля категорично отказал да вземе със себе си нито друго бельо, нито кърпа, макар че перачката току-що ги била донесла. „Защо са ми? Утредругиден се връщам“. — „Настоявам да ги вземете“ — казал военният. Но Коля и на него повторил, че няма защо: утре се връща!

— Това е то чиста съвест! — умиляваше се София Петровна.

Алик послушно чакал Коля ден, два, три и чак на четвъртия решил да върви в Ленинград — за да се изяснят обстоятелствата. Изльгал директора, че майка му е на смъртен одър. И директорът — наше момче, добро — го пуснал.

София Петровна внимателно подпитваше Алик, не се ли е карал там Коля с началниците; не е ли нагрубявал някого; не се ли е сближил с някой, оказал се после вредител; или жена, може би, го е замесила в нещо.

— Каква ти жена! — леко се дразнеше Алик. — Николай пък тъкмо ще замесят! Не го ли познавате? За него директорът направо казваше, че е световният инженер на бъдещето...

Ама, разбира се, разбира се, Коля не е способен на нищо нередно. Та София Петровна ли не знае, що за сърце и глава има той и колко е предан на съветската власт и партията. Но нали и нищо не се случва без причина. Коля е млад, не е живял сам на света. Настроил е там някого срещу себе си. Трябва да се владееш в отношенията си с хората. И София Петровна сърдито поглеждаше Алик — пропускът беше негов. Ако Коля беше останал в Ленинград при майка си, нищо нямаше да му се случи. Не трябваше тя да го пуска в Свердловск.

Но така или иначе, нищо по-лошо не би могло да се случи, се утешаваше София Петровна. Всеки час, всяка минута зачака тя Коля вкъщи. Тръгнеше ли за опашка, оставяше ключа от стаята в една ниша — старо и уговорено място — на коридора. Дори супата оставяше гореща във фурната. На връщане изкачваше стълбите внимателно, без почивки, както някога, когато чакаше писмо — ето, сега ще влезе в стаята и Коля ще си е у дома и ще се чуди къде ли е мама?

Една жена — от опашката — миналата нощ каза на друга (София Петровна я чу все пак): „Чакай си! Попадне ли тука — връщане няма“. Идеше ѝ на София Петровна да я прекъсне, но не биваше да се обвързва. У нас невинните не ги прибират. Още повече съветски патриоти като Коля. Ще проверят и ще го пуснат.

Една вечер Алик, убедил София Петровна да полегне поне за малко, си облече куртката, зави се с шала и се сбогува; беше 19-то число и той бързаше за опашката на „Шпалерна“. — Ще дойда към два — му каза София Петровна от леглото с отпаднал глас. — Поне в пет, София Петровна — бодро отвърна той и излезе. Но кой знае защо се върна. Отиде при Наташа, приседнала до прозореца с везмoto в ръце. — Как си представяте, Наталия Сергеевна — гледаше я изпод очилата с блеснали очи, — там, в затвора, всички ли са толкова виновни, колкото Коля? По опашките всички майчици приличат на София Петровна.

— Не знам — отвърна по своя нов обичай Наташа.

Тя и преди си беше мълчалива, но откакто арестуваха Коля съвсем загуби дар слово. На въпросите отговаряше с „да“, „не“ или „не знам“. Да, попиташи ли я как се назва, изглежда пак ще отвърне „не знам“. Свободното си време прекарваше все у София Петровна — готвеше, миеше съдове, подаваше чашата с валериана — или се редеше по опашките. Без дума да каже.

— Какво ви е, Алик? — тихо се обади София Петровна. — Как може да сравнявате тези неща! Коля е арестуван по недоразумение, а останалите... Не четете ли вестници?

— Е, вестниците — Алик излезе.

Из вестниците тъкмо бяха започнали да се появяват признания на обвинените в съда. Вчера на опашката София Петровна прочете цяла страница през рамото на застаналия пред нея мъж. Боляха я краката, свиваше я сърцето, но вестникът беше толкова интересен, че проточила врат, тя го изчете целия. Подсъдимите подробно разказваха за убийства, за отравяния, за взривове — и София Петровна се взъмти заедно с прокурора. „Това как се нарича?“ — със сдържано негодувание питаше подсъдимия прокурорът. „Подлост!“ — съкрущено отвръщаше обвиняемият.

Не, София Петровна ненапразно странеше от своите съседки по опашките. Жалко за тях, разбира се, заради човешината, особено жалко е за децата, но все пак честният човек трябва да помни, че всички тези жени са съпруги и майки на отровители, шпиони и убийци.

[1] Четирите корпуса на Големия (Большой) дом на Литейни проспект № 4 влизат в употреба тъкмо през 1934, малко преди убийството на Киров. Известен е с „кировския поток“ арестанти, когато „погльща“ близо четвърт от населението на тогавашния Ленинград. — Б.пр. ↑

11.

Изминаха две седмици. Алик си замина за Свердловск, в завода. София Петровна се върна към работата си в издателството, така и нищо не разбрала за Коля.

Жените от опашките ѝ обясниха, че делото, в края на краищата ще постъпи в прокуратурата, а отиде ли там, може и да се стигне до прокурор. Той не приема от гише, а зад бюро и нему може всичко да се разкаже.

Ала засега ѝ оставаше само едно — да ходи в службата, да брои редове, да се усмихва, да разпределя работата и при тракането и звъна на машините непрекъснато да мисли за Коля. Та Коля е зад решетките, Коля е в затвора. Сред бандити, шпиони и убийци. В килия. Под ключ.

Като се стараеше да си представи затвора и Коля вътре, тя неизменно виждаше картината, изобразяваща княгиня Тараканова^[1] — тъмната стена, девойката с разпуснати коси се притиска към зида, подът е влажен, плъхове... Но в съветския затвор всичко, разбира се, е съвсем различно.

На сбогуване Алик я посъветва никому да не казва за ареста на Коля. — Нямам за какво да се срамувам от Коля! — сопна се София Петровна, но после се съгласи с Алик: та другите не познават Коля и могат кой знае какво да си въобразят. И нито в службата, нито в квартирата никому нищо не разказа, освен на жената на Дегтяренко, която веднъж я завари разплакана в банята. Жената на Дегтяренко съчувствено въздъхна: — Що плачете, може и да се върне — рече тя. — Ей на, гледам ви, ден и нощ търчите някъде, душа не ви остана.

Изминаха 6 месеца от арестуването на Коля, пролетта замести зимата, безмилостно жаркият юни смени пролетта, а Коля все го нямаше. София Петровна изнемогваше от горещината, от очакването, от опашките през нощта. 5 месеца, 3 седмици и 4, 5, 6 дни... А Коля все не се връщаше, пари все още „ни му се разришаваха“, а за София Петровна изведенъж започнаха и неприятности в службата. Проблемите се трупаха един връз друг.

Причина за неприятностите беше Ерна Семъновна.

Когато София Петровна се върна в канцеларията след двуседмичната отпуска, Ерна Семъновна я поставиха за нейна помощничка — да чете преписаните ръкописи. София Петровна знаеше, че помощта ѝ е никаква — тя самата неграмотна, пък чужди грешки ще поправя! Но нямаше как да се опълчи против нареждането на Тимофеев. И Ерна Семъновна четеше, а София Петровна мълчеше.

Но ето че веднъж навъсеният другар Тимофеев, като подрънкаше ключовете — сега той всяко носеше със себе си всички ключове от всички канцеларии и помещения, спря София Петровна в коридора и я помоли да изпрати след работа при него Флоренко. София Петровна съпроводи Наташа до кабинета, а сама остана да я чака при гардероба, като недоумяваща за какво ли му е притрябвала на другаря Тимофеев Наташа. Наташа се върна бързо. Сивото ѝ лице беше безстрастно, само страните ѝ сякаш леко потрепваха. „Уволниха ме“ — изрече тя щом излязаха на улицата.

София Петровна се спря.

— Ерна Семъновна показвала на парторга вчерашната ми работа. Помните голямата статия за Червената армия. И на едно място съм чукнала „Крысная“ армия вместо „Красная“^[2].

— Но моля ви — каза София Петровна, — това просто е печатна грешка. Откъде ви хрумна, че утре ще ви уволнят? На всички е известно, че сте най-добрата машинописка в канцеларията.

— Той каза: уволнена сте поради липса на бдителност — Наташа мина напред. Сънцето биеше право в очите ѝ, но тя не замижда.

София Петровна я заведе у дома, направи ѝ чай. Коля го нямаше. По-рано, когато Коля благополучно си живееше в Свердловск, София Петровна не се тревожеше от факта, че него го няма. Е, беше ѝ малко неприятно. Но сега всяка вещ в стаята крещеше в лицето ѝ, че Коля го няма. На перваза самотно се чернееше зъбчатото му колело.

— Утре пак ще дойда в издателството, но за последен път — продума на сбогуване Наташа.

— Не приказвайте глупости! — подвикна след нея София Петровна. — Това не може да стане.

Излезе, че може. На другия ден върху стената в коридора окачиха заповедите за уволнението на Н. Флоренко и Е. Григориева — бившата секретарка на директора. Уволнението на Флоренко беше мотивирано с

липсата на политическа бдителност, а на секретарката — във връзка с разобличения враг на народа, бившия директор Захаров.

Край заповедта висна и голям плакат, известяващ, че днес, в пет часа следобед, ще се състои общо събрание на всички работници в издателството с дневен ред: 1) Доклад на другаря Тимофеев за вредителството на издателския фронт и 2) Разни. Присъствието — задължително.

Наташа си грабна чантичката веднага след звънеца и си тръгна като каза на всички заедно „довиждане“. — „Всичко хубаво“ — в хор ѝ отвърнаха машинописките, единствено замълча Ерна Семъновна: тя си поправяше прическата като ловеше своето отражение в стъклото на прозореца. На София Петровна ѝ беше тежко на душата. Тя изпрати Наташа до гардеробната. — Отбивайте се — успя да ѝ каже на сбогуване.

Председателката на профкомитета вече събираще всички в кабинета на директора. Маря Ивановна, от асансьора, внасяше столове. София Петровна седна на първия ред. Почувства се уплашена и самотна. Запалиха осветлението, спуснаха тежките завеси. Служителите влизаха и се настаниваха. По лицата на всички се четеше някакво жадно и тревожно любопитство. — Какво, другари, специална покана ли чакате? — викаше откъм отдела на редакторите председателката на профкомитета.

Тимофеев бе седнал зад бюрото и съсредоточено подреждаше листове.

Председателката на профкомитета обяви събранието за открито. С лениво вдигане на ръка единодушно я избраха за водеща. Другарят Тимофеев се изкашля.

— Днес, другари, сме се събрали за да кон-стан-тираме в нашето издателство престъпно притъпяване на бдителността и заедно да обсъдим ликвидирането на последствията. (Този път говореше уверено, гладко, почти не се запъваше.) — В продължение на цели пет години тук при нас, под носа ни, ако може така да се каже, на нашата общественост се подвизаваше вече разобличеният враг на народа, злостният бандит, терорист и предател, бившият директор Захаров. Той вече е лишен от възможността да вреди. Но навремето той довлече след себе си цяла върволица свои хора, тъй да се каже, клика, която заедно с него сви тук уютно гнездо и всячески му помагаше в

мръсните му троцкистки машинации. За срам на нашата общественост, захаровската клика не е ликвидирана и досега. Ето тук пред мен — разгъна той листче, — ето тук пред мен се намират документални данни, които документално потвърждават мръсното им контравереволюционно дело.

Тимофеев мълкна и си наля вода.

— Какво показват тези документи? — започна той отново, изтрил устата си с ръка. — Ето този документ неопровержимо доказва, че през трийсет и втора година, по лично нареждане на директора, без съгласуване с профкомитета и отдел „Кадри“, по лично, повтарям, разпореждане на директора, била приета на работа някоя си Н. Флоренко.

София Петровна изтръпна на стола си, сякаш заговориха за нея.

— А коя е тази Флоренко? Тя е дъщеря на полковник, притежавал в старото време т.нар. имеение. Какво, пита се, прави в наше съветско издателство гражданиката Флоренко, дъщерята на чужд елемент, приета на работа от бандита Захаров? Това ще ни разкаже един друг документ. Под крилцето на Захаров гражданиката Флоренко се е научила да очерня нашата любима работническо-селска Червена армия и да си позволява контравереволюционни нападки: тя нарича Красная Армия — Крысиная Армия...

На София Петровна ѝ засъхна гърлото.

— А бившата секретарка Григориева? Ето я дясната ръка на директора, на която той би могъл да се опре през цялата си, тъй да се каже, дейност... Как е било възможно вредителят и неговите подлоги цели пет години нахално да мамят съветската общественост? Това, другари, може да се обясни само с едно: с престъпното притъпяване на политическата бдителност...

Другарят Тимофеев седна и пак се зае да пие вода. София Петровна жадно гледаше водата — устата и гърлото ѝ бяха пресъхнали. Председателката на профкомитета рязко удари звънеца, макар че всички мълчаха и никой не помръдваše.

— Има ли изказвания? — попита тя.

Мълчание.

— Другари, кой иска думата? — още веднаж попита председателката.

Мълчание.

— Нима никой не желае да каже две думи по такъв наболял проблем?

Мълчание. И изведнъж се чу силен глас откъм вратата, всички обърнаха глава натам.

Беше Маря Ивановна, служителката от асансьора. Досега не беше се изказвала на нито едно събрание. Изобщо в издателството малцина бяха чували гласа ѝ.

— Заповядайте, моля, другарко Иванова, моля!

— Аз също искам да си кажем пролетарската дума. Това за секретарката, граждане, е правилно. Какво бе, случвало се е, влезе в асансьора с галоши, изпоцапана, пък ти сетне тъrkай. Тя цапа, ти тъrkай. Нагоре я возим, па и надоле гледа с асансьора да я смъкнем. Нагоре по сто пъти се качва, че и надоле да я спускам. Ми как да не я спуснеш, тя все до директора! Дето той и тя там. Той в асансьора — и тя по него, той в колата — и тя се лепне. Верно е, дето работеха като един... Само че искам да кажем на другаря Тимофеев — по нашенски, простишко и пролетарски колко съм докладвала: мани я тая зоза, ама той пет пари не дава! Не ми обръща внимание — махне с ръка и толкоз. Мислиш си, другарю Тимофеев, че жената от асансьора е малък човек, не разбира! Бъркаш! Сеги не ти е като едно време! Малки човеци у съветската власт нема, всички са големи!

— Правилно, другарко Иванова, правилно — каза Ана Григориевна. — Другари, кой още иска думата?

Мълчание.

— Може ли аз — тихо попита София Петровна. Тя стана, после пак седна. — Бих искала няколко думи относно Флоренко... Разбира се, то е ужасно, ужасно е това, което е написала... Но нали всеки допуска грешки в работата си, не е ли така? Написала е не „Красная“, а „Крысная“ просто защото на машината — всички машинописки го знаят — буквата „ы“ е съвсем близо до буквата „а“. Другарят Тимофеев каза, че тя е написала „крысиная“, а пък тя е чукнала „крысная“, което не е същото... няма замисъл. Обикновен пропуск. Флоренко е висококвалифициран работник. И много се старае. Просто случайност.

София Петровна мълкна.

— Ще отговорите ли? — обърна се председателката на профкомитета към Тимофеев.

— Документите — отвърна иззад бюрото Тимофеев и почука с кокалчетата на пръстите по листовете, — против документите какво ще кажеш, другарко Липатова? Крысная или крысиная — няма никакво значение. От страна на гражданката Флоренко е налице класово-враждебен произход.

— Някой още да иска думата?... Обявявам събранието за закрито.

Хората бързо се пръснаха, разотидоха се по домовете си. При закачалката и гардеробната разговорите вече бяха за друго — колко нарядко идва трамвай № 5, а пък и на детския щанд в Пасажа^[3] пуснали прекрасни трика. Деловодителят покани Ерна Семьоновна да се разходят с лодка.

— Вие пък с ваш'та лодка! — изкипри се тя, подала устни пред огледалото като за целувка. — Кино да е, разбирам.

За събрание, за вредителство — никой ни дума.

Бързо, без да гледа по пътя, София Петровна тръгна за вкъщи. Струваше ѝ се, че като се прибере в своята стая и затвори вратата, главата ще престане да я боли, всичко ще свърши и тя ще се почувства добре. Слепоочията ѝ пулсираха. Защо я боли тъй главата? На събранието май че не пушеха. Бедната Наташа! Не ѝ върви в живота! Отлична машинописка, а ето че...

В стаята, върху писалището на Коля имаше бележка: „Уважаема София Петровна! Пак си дойдох. Яша Ройтман пуснал в комсомола заявление срещу мен, че съм бил свързан с Николай. Изключиха ме от комсомола, защото отказах да се разгранича от Николай и ме отстраниха от работа. Много тежко е да си изключен от редовете. Ще намина утре. Ваш Александър Финкелщайн“.

София Петровна подържа бележката в ръце. Боже мой, колко неприятности наведнъж! С Коля, с Наташа, сега с Алик. Но Алик, вероятно, сам си е виновен — сигурно е издрънкал там на събранието какви ли не. И е станал един рязък. В деня на заминаването му, когато тя отново и внимателно го подпита, не се ли е сближил Коля с лоши хора, той целият почервеня, притисна се о стената и завика: „Но вие разбирате ли какво ме питате или не? Коля за нищо не е виновен, а вие се съмнявате, така ли?“ В края на краищата, действително за нищо, смешно е дори да се изрече, но все пак не е ли дал Коля някакъв повод?... Вероятно и сега, на събранието, Алик е раздразнил

началството. Естествено, той е бил длъжен да се застъпи за Коля, но някак си по-внимателно, тактично и сдържано...

София Петровна я бълсна главата. Сякаш за нея събранието не бе свършило, струващо ѝ се, че тъкмо гласът на Тимофеев притиска гърдите ѝ. Да полегне ли? Не, не минава. Реши да вземе вана.

В думите на Тимофеев имаше нещо, от което тя цялата се вцепеняваше. Може би ако си вземе вана то ще отмине веднага. Сама си донесе дърва от килера и загря бойлера. Дървата преди все ѝ носеше Коля, напоследък и Алик, а след повторното му отпътуване за Свердловск — ги носеше Наташа. Ах, този Алик! Той, разбира се, е добро момче и е предан на Коля, но много е рязък. Не бива все така с рогата. Не арестуваха ли и Коля заради тази рязкост? Веднъж, след опашката на „Шпалерна“, тя каза на Алик, че пак не са приели пари за Коля, а той високо възклика: „Бюрократи проклети!“ Той и в Свердловск, в завода, може би се е държал така.

София Петровна пусна водата, съблече се и седна във ваната — в бялата и широка вана, купена от Фьодор Иванович. Не искаше да се мие. Легна неподвижно, затворила очи. Как ще я кара сега в службата без Наташа? И все тази Ерна Семъновна! Има по света такива завистливи и зли хора! Е, нищо, Наташа ще постъпи на друго място, някъде по-наблизо и те често ще се виждат. Само Коля да се върне по-скоро.

Тя лежеше и гледаше ръцете си, подпухнали от водата. И секретарката на директора ли била вредителка? По-добре да не мисли за това. Такъв ден беше днешния. Мисълта за събранието като преди стягаше гърдите ѝ. Тя лежеше със затворени очи, на топло и в покой.

В кухнята някой угаси примуса и веднага се чуха гласове, шум от чинии. Както винаги медицинската сестра се държеше просташки.

— Не съм още откачила и имам очи — нареждаше тя. — Преди три дни лично донесох три литра газ за горене. А сега само на дъното останало, изфирясал. Вече нищо не можеш остави в тази кухня.

— Че кой ли ще ви взима газта? — басово ѝ отвърна жената на Дегтяренко. По гласа ѝ личеше, че се е присвила — или пода мие, или печката пали. — Всеки си има достатъчно керосин. Да не би аз?

— Не говоря за вас. В квартирата, освен вас има и други. Един член от семейството да е в затвора, от останалите всичко можеш да очакваш. За добро в тъмница не вкарват.

София Петровна примря.

— Е сега, какво като синът ѝ е в затвора — рече жената на Дегтяренко. — Ще постои, пък ще го пуснат. Да не е джебчия, кого е обрал? Образован млад човек. Сега малко ли прибират. Мъж ми казва, че взимат мнозина и от порядъчните. А за него и във вестника писаха. Беше знаменит ударник.

— Виж го ти ударника! Преструвал се е и туй то! — произнесе гласът на Валя.

— Брей, че невинна овчица бил — отново се обади медицинската сестра. — Айде моля, да ме извините, ама у нас ей така не вкарват. Я оставете. Мене що не ме вкарят? Що ли, а? Щото съм честна жена, отвсякъде съветска.

На София Петровна ѝ стана студено във ваната. Цяла трепереща, тя се изтри, облече хавлията и на пръсти отиде до стаята си. Сгуши се под одеялото, сложи възглавницата върху нозете си. Но треската не намаля. Лежеше, трепереше и се взираше право пред себе си в тъмнината.

Към два часа през нощта, когато вече всички спяха, тя стана, наметна върху нощницата палтото и се промъкна в кухнята. Прибра си примуса, своите тенджери и отнесе всичко в стаята.

Заспа едва призори.

[1] Самозванката Ана Петровна Тараканова (1746–1775) е незаконна дъщеря на императрица Елизавета и граф А.Г. Разумовски, представяна като княгиня Владимирска. Похитена от авантюриста Карл Радзивил, тя попада в Италия, откъдето претендира за престола. Фаворитът на Екатерина II граф А.Г. Орлов я връща с измама в Петербург и затваря в Петропавловската крепост, където тя скоро умира. Малко преди смъртта си ражда от Орлов син. — Б.пр. ↑

[2] На български би изглеждало „Плъхва“ (дори не „плъхова“) вместо Червена армия. — Б.пр. ↑

[3] Пасаж — голям, специализиран за жени универмаг на Невски проспект (срещу Гостиный двор),строен от арх. Р.А. Желязев през 1846–1848. — Б.пр. ↑

12.

На другия ден до входа на издателството я пресрещна Алик. Okaza се, че той и Наташа, без да ѝ кажат, за да не я беспокоят напразно, от сутринта се наредили в прокуратурата. Стояли шест часа, сменили се и само преди половин час дамата от гишето им съобщила, че делото на Николай Липатов се намира у прокурора Цветков. Тогава те запазили ред за София Петровна на опашката пред прокурора Цветков. За стая № 7.

Алик се опита да уговори София Петровна да се върне у дома да хапне, но тя се боеше, че ще си изтърве реда, и се втурна към прокуратурата. Ще спаси Коля. Тя крачеше запъхтяна и по пътя обмисляше речта си. Ще разкаже, как Коля още като момче е влязъл в комсомола, едва ли не против волята на майка си; как се е учили старателно в училището и във ВУЗа, колко са го ценили в завода; как са го похвалили в партийния орган „Правда“. Той е прочут инженер, честен комсомолец и грижовен син. Нима такъв човек може да бъде заподозрян във вредителство или контрареволюция? Каква нелепост, дивашко предположение! Тя, неговата стара майка свидетелства пред съдиите, че това не е вярно.

Алик разтвори тежките порти и тя влезе.

В последно време София Петровна беше видяла много опашки, но като тази не беше очаквала. Хората стояха, седяха, лежаха по всички стъпала, на всички площадки, край всички первази на огромното пететажно стълбище. Беше невъзможно да се придвижиш без да настъпиш някого по ръката или корема. В коридора, край гишето и пред вратата към стая № 7, плътно, като в трамвай, се тълпяха хора. Това бяха щастливците, загърбили вече стълбището. Наташа се беше сгущила до стената под огромен плакат: „По-високо знамето на революционната законност!“ Добрали се до нея, София Петровна и Алик заедно тежко си поеха дъх. Алик си свали запотените очила и започна да ги бърше с пръсти.

— Е, аз ще тръгвам — веднага рече Наташа, — вие сте след тази дама.

На София Петровна ѝ се щеше да разкаже на Наташа за вчерашното събрание и за това, как се е изказала в нейна защита, но гърбът на Наташа вече се мерна далеч надолу по стълбището.

— Лошо стана с Наталия Сергеевна — каза Алик и кимна след нея, — никъде не я вземат на работа. Също като мен.

Оказа се, че Наташа вече е успяла да се отбие в няколко учреждения, където търсели машинописки, но не я приели след справките в предишната ѝ служба. Алик също направо от гарата отишъл в едно конструкторско бюро, но като разбрали, че е изключен от комсомола, дори не разговаряли с него.

— Изدادоха ми вълчи билет, то се видя. Ей че мръсници! И отде се навъди тази сган изведенъж и навсякъде?

— Алик! — упрекна го София Петровна. — Може ли така? Ето, изключиха ви от комсомола, че сте рязък.

— Не че съм рязък, София Петровна — устните на Алик трепереха, — а затуй, че не пожелах да се отрека от Николай.

— Не така, Алик — кратко каза София Петровна и се притисна към ръкава му. — Още сте млад, уверявам ви, че бъркате. Всичко зависи от тактичността. Ето, вчера на събранието защитих Наталия Сергеевна. И какво? Нищо не ми направиха. Повярвайте, измъчи ме историята с Коля. Аз съм майка, но разбирам — недоразумението е временно, то е грешка, объркане... трябва да се изтърпи. А вие веднага: мръсници! негодници! Запомнете, Коля винаги казваше — у нас има много несъвършенства и бюрократичност.

Алик мълчеше. На лицето му застина упорит, мрачен израз. Беше небръснат, недоспал и с кръгове под очите. Зад очилата очите му гледаха другояче — съсредоточено и упорито.

— Подадох заявление в райкома. Ако и оттам не ме възстановят, ще ида в Москва. Направо в ЦК на комсомола — рече той.

„Клетникът! — мислеше София Петровна. — Ще му е трудно без работа. Тоя път леля му, сигурно, ще му се кара“. И приведена към Алик София Петровна му прошепна: „Пуснат ли Коля — и вас веднага ще възстановят“. И се усмихна. Но Алик не се засмя.

А до вратата на прокурора бе все още далеч. София Петровна преброи четиридесет души. Там влизаха по двама — тъй като в стая №

7 приемаше не един, а наведнъж двамина прокурори — и все пак опашката се точеше бавно. София Петровна се вгледа в лицата — стори ѝ се, че повечето от тези жени вече ги е виждала преди — на „Шпалерна“ или на „Чайковски“, или пък тук, в прокуратурата, край гишето. Май че са същите, но може и да са други. Нещо еднакво е изписано по лицата на всички жени от опашките край затвора — умора, покорност и никаква потайност. Повечето държаха в ръце бели хартийки. София Петровна вече знаеше, че това са „командировачните“ за изселване. През цялото време в тукашната опашка се чуха три въпроса: „за къде?“, „вие кога?“ или „у вас конфискуваха ли?“.

София Петровна се сви до стената и за миг притвори очи. Колко безсърдечна, но и глупава излезе жената на счетоводителя! Въобразява си, че Коля е вредител! А го знае от детинство. София Петровна вече никога, ама никога няма да стъпи в кухнята. Докато медсестрата не се извини. Не е трудно да си представи какъв срам ще я хване, когато се върне Коля! София Петровна всичко ще разкаже на Коля — за прекрасните му приятели Наташа и Алик (без които за нищо на света не би могла да се оправи с опашките) и за тази змия, жената на счетоводителя. Да знае какви мръсници има по света.

Като отвори очи, София Петровна зърна момиченце, клекнало до стената. То беше с палто, закопчано доторе. „Научихме се все да навличаме децата — помисли София Петровна, — дори лете“. И неочеквано, като се вгледа, тя позна момиченцето — беше малката дъщеричка на директора Захаров. Момиченцето търкаше гръбче о стената и мъчене от жегата, проплакваше. А високата стройна дама в светъл костюм, зад която вече цял час стояха София Петровна и Алик — беше жената на директора. Разбира се, че тя беше.

— А пазиш ли си още пищялката? — ласкателно попита София Петровна като се наведе към детето. — Или скъса вече пискюлчето? Помниш ли ме? А елхата? Дай да ти разкопчея яката.

Момиченцето мълчеше, гледаше София Петровна с кръглите си очички и дърпаше майка си за ръката.

— Какво ти е? Кажи на лелката! — продума жената на директора.

— Аз познавам вашия съпруг — обърна се към нея София Петровна. — Работя в издателството.

— А-а! — болезнено присви устни жената на директора. Устните ѝ бяха начервени, но не както трябва, а горе-долу. Безспорно, красива жена — но сега тя изглеждаше на София Петровна не тъй фина и млада, както преди половин година, когато се отбиваше за минутка при мъжа си в издателството и приветливо отвръщаше в коридора на поздравите на служителите.

— Как е вашия съпруг? — осведоми се София Петровна.

— 10 години далечни лагери.

„Значи, все пак е бил виновен. Никога не съм допускала. Толкова приятен човек“ — помисли София Петровна.

— А ние с нея в Казахстан — на село или в аул, не знам... Утре тръгваме. Ще загина там без работа.

Тя говореше високо, с рязък глас и всички я загледаха.

— А мъжа ви къде е? — попита София Петровна, за да смени темата.

— Че отде да знам къде. Нека те кажат къде.

— Но как после... след 10 години... когато той се освободи... ще се намерите един друг? Вие няма да му знаете адреса, нито той — вашия.

— Да не мислите — каза жената на директора, — че някоя от тях — посочи тя тълпата жени с „командировки“ — знае къде е мъжът ѝ? Него вече са го откарали, утре или днес ще го подкарат, но жената също отива по дяволите на края на географията и понятие си няма как после ще си открие мъжа. Отде да знам? Никой не знае, аз ли да знам?

— Упоритост трябва — тихо отвърна София Петровна. — Ако тук не ви кажат, трябва да се пише в Москва. Или да се иде дотам. Че как иначе? Ще се изпозагубите.

Жената на директора я изгледа от глава до пети.

— А вие за кого? Мъжът ли? Синът? — с такава трагична ярост попита тя, че София Петровна неволно се дръпна по-близо до Алик. — Ами като подкарат и вашия син, тогава проявете упоритост вие, открийте му адреса.

— Моят син няма да го подкарат — с извинение в гласа изрече София Петровна. — Там е работата, че той не е виновен. Арестуваха го по погрешка.

— Ха-ха-ха! — разсмя се жената на директора, като старательно произнасяше сричките. — Ха-ха-ха! Погрешка! — очите ѝ се

напълниха със сълзи. — Тук, знаете ли, всички са по погрешка... Ама стой като хората ти казвам, де! — викна тя на момиченцето и се наведе към него, за да скрие сълзите си.

До вратата на прокурора оставаха пет человека. София Петровна си повтаряше думите, които сега ще му каже. Със снизходително съжаление си мислеше за жената на директора. Ама и мъжете си ги бива, няма що! Направят белята, а жените им да се мъчат заради тях. Върви сега с детето в Казахстан, виси и по опашките — без да искаш, ще се изнервиш.

— Знаете ли, ще вляза с вас — изведнъж рече Алик. — В качеството на колега и приятел. Ще му кажа на другаря прокурор, че няма да намери по-кристално чист човек и непреклонен большевик от Николай. Ще му разкажа как в нашия завод приложихме фрезовата глава на Фелоу, за което сме задължени изключително на изобретателния Николай.

Но София Петровна не искаше Алик да влеза при прокурора. Плашеше я неговата рязкост: ще се нахвърли и ще провали работата. Не, по-добре сама да влезе. Тя убеди Алик, че прокурорът не приема странични лица.

Най-после ѝ дойде редът. Жената на директора отвори вратата и влезе. След нея, примряла, влезе София Петровна.

До две срещуположни стени на голяма, празна и полуутъмна стая бяха разположени две бюра и пред тях — две вехти кресла. Зад бюрото вдясно седеше пълен и изнежен човек със сини очи. Зад бюрото отляво бе седнал някакъв гърбушко. Жената на директора заедно с момиченцето се насочи към изнежения, а София Петровна — към гърбавия. Тя отдавна бе научила по опашките, че прокурорът Цветков е гърбав.

Цветков разговаряше по телефона. София Петровна се отпусна в креслото.

Цветков бе нисък на ръст, слаб и в син мърляв костюм. Главичката му бе остри, а гърбицата — голяма и заоблена. Дългите пръсти на огромните му лапи бяха обрасли с черни косми. Телефонната слушалка държеше не като човек, а по-скоро като маймуна. Изобщо той се стори на София Петровна толкова маймуноподобен, че тя неволно си помисли: ако го засърби зад ухoto, сигурно ще се почеше с крак.

— Фьодоров ли е? — викаше в слушалката с пресипнал глас Цветков. — Цветков съм, здрави. Кажи му на Пантелеев, че преобърнах всичко. Нека ми се яви. Какво? Казвам — нека дойде.

А зад другото бюро изнеженият дебеланко с ясните стъклени, кукленски очи и мънички, подпухнали, дамски ръчици вежливо беседваше с жената на директора.

— Моля ви да замените селото с какъвто и да е град — отривисто говореше тя, изправена пред бюрото и стисната момиченцето за ръка. — На село ще остана без работа. Няма да има с какво да храня детето и майка си. По професия съм стенографка. На село няма нищо за стенографиране. Моля ви да ме изпратите не на село, а в град, макар и в същия този — как беше — Казахстан.

— Седнете, гражданко — ласкателно се обърна към нея дебеланкото.

— Вие за какво? — попита Цветков София Петровна, като остави телефона и бегло я изгледа с малките си черни очички.

— За сина. Фамилията му е Липатов. Арестуван е по недоразумение, погрешка. Казаха ми, че неговото дело е при вас.

— Липатов ли? — повтори Цветков и си припомни. — 10 години в далечни лагери. (И отново вдигна слушалката.) — Група А ли е? 244–16.

— Как? Вече съден ли е? — възклика София Петровна.

— 244–16? Повикайте Морозов.

София Петровна мъкна и притисна ръка до сърцето си. То биеше бавно, рядко и силно. Пулсът ѝ се качи в ушите и слепоочията. София Петровна реши да изчака, докато Цветков завърши телефонния разговор. В уплах тя виждаше дългнестите космати лапи, посипаната с пърхут гърбица и небръснатото жълтеникаво лице. Търпение, търпение! Сърцето ѝ бълскаше в слепоочията и ушите.

А зад отсрещното бюро нежният прокурор меко говореше на жената на директора:

— Напразно се разстройвате, гражданко. Седнете, моля ви. Като представител на законността, съм длъжен да ви напомня, че великата Столинска конституция е осигурила право на труд за всички без разлика. Тъй като гражданските ви права не са отнети — осигурено ви е право на труд, където и да отидете.

Жената на директора поривисто се изправи и тръгна към вратата. С малки, спънати стъпчици момиченцето изтича след нея.

— Още ли сте тук? Какво ви трябва? — грубо попита Цветков, като най-сетне сложи слушалката.

— Бих искала да знам, в какво е могъл да се провини моят син? — София Петровна напрегна всички сили да не трепне гласа ѝ. — Той всяко е бил безупречен комсомолец, честен гражданин...

— Вашият син е признал своите престъпления. Следствието разполага с неговия подпись. Той е терорист и е взел участие в терористичен акт. Това ясно ли ви е?

Цветков бълскаше чекмеджето на бюрото — дръпне го и с удар го върне. Чекмеджето беше празно.

София Петровна се помъчи да си спомни: какво още искаше да каже? Но беше забравила всичко. Пък и в тази стая, пред този човек, всички думи бяха напразни. Тя се надигна и тръгна към вратата.

— Как ще разбера сега къде е той? — попита тя от вратата.

— Това не ме касае.

В коридора я чакаше верният Алик. Мълчаливо се промъкнаха през тълпата в теснотията, после по стълбището. Мълчаливо излязоха на улицата. Вън дрънчаха трамваи, блестеше слънце, бълскаха се минувачи. Душният летен ден бе още далеч от завършката си.

— И какво, София Петровна, какво? — тревожно попита Алик.

— Осъден е. В далечни лагери. На 10 години.

— Шегувате се! — извика Алик. — За какво?

— Участвал в терористичен акт.

— Колка ли — в терористичен акт?! Глупости!

— Прокурорът каза: сам си признал. Следствието разполага с подписа му.

Поток сълзи се стичаше по страните на София Петровна. Тя спря до стената и се облегна на водосточната тръба.

— Колка Липатов — терорист! — задъхваše се Алик. — Негодници, това са негодници! Ще ни се смеят и пилците! Знаете ли, София Петровна, започвам да мисля, че всичко това е някакво колосално предателство. Вредителите са задръстили НКВД и сега се разпореждат. Те самите са врагове на народа.

— Но нали Коля е признал, Алик, признал е, разбирате ли, Алик, разбирате ли... — хлипаše София Петровна.

Алик здраво я хвана под ръка и я поведе към дома. До вратата на квартирата ѝ, докато тя ровеше в чантичката за ключа, той пак се обади:

— Коля нямаше какво да признава, нима се съмнявате, не е ли така? Вече нищо не разбирам, абсолютно нищо. Сега бих искал само едно: очи в очи да се срещна с другаря Сталин. Да ми обясни той на мене — как си го представя той това нещо?

13.

Цяла нощ София Петровна не мигна. Коя ли поред бе тая нощ от арестуването на Коля — безкрайна и бездънна? Познат й беше всеки нощен шум: лятното шляпане на сандали под прозореца, крясъците от съседната пивница, замирация звук на трамваите — сетне кратка тишина, малко мрак и отново белият изгрев плъзва в прозореца, започва нов ден, пак ден без Коля. Сега Коля спи върху нещо, за нещо мисли, къде ли, с кого? София Петровна и за секунда не се усъмни в неговата невинност. Терористичен акт ли? Глупости! — както казва Алик. Просто му се е паднал следовател-натегач, объркал го е и го е пречупил. А Коля не е успял да се оправдае, още е толкова млад. Призори, когато отново разсъмна, София Петровна най-после си спомни оная дума, която повтаряше всяка нощ: алиби. Някъде беше я чела. Той просто не е успял да докаже своето алиби.

През първите часове на службата на нея сякаш ѝ стана по-леко. Слънцето грееше ярко и прахът се виеше в лъча от прозореца, машините тракаха делово, в почивката машинописките тичаха долу, на улицата и после дълго смучеха сладолед на клечка — всичко си беше както преди... 10 години! Денем, на слънчева светлина, е ясно, че това е безсмислица. 10 години ли няма да види Коля! Защо? Що за нелепост! Това не може да бъде. Един прекрасен ден — и то съвсем скоро — всичко ще тръгне по старому: Коля ще се върне в къщи, както преди ще спори с Алик за машини и локомотиви, като по-рано ще чертае — само че този път тя за нищо на света няма да го пусне в Свердловск. Може и в Ленинград да се уреди.

През почивката излезе в коридора да се поразтъпче — боеше се да не заспи на стола. В коридорависе нов стенвестник. Служителите се тълпяха пред него. София Петровна също отиде да почете. Бroat беше голям и пъстър, с червени заглавни букви, с портретите на Ленин и Сталин от двете страни на ярко-оцветеното заглавие „Нашият път“. София Петровна се взря във вестника. „Как стана така, че в продължение на цели пет години вредителите без

задръжки извършваха гнусните си действия под носа на съветското общество?“ — прочете София Петровна. Това бе уводната на Тимофеев. Колонката до нея започваща със статия от председателката на профкомитета. Ана Григориевна язвително уличаваше Тимофеев, че изказването му на събранието не било достатъчно самокритично. Ако колективът е недогледал вредителството, то първи за това трябва да отговаря другарят Тимофеев, бившия парторг. Още повече, както се е изяснило, на парторга своевременно са сигнализирали отдолу: сигнализирала е другарката Иванова, отдавна надушила с пролетарския си нюх секретарката. София Петровна отмести поглед върху следващата колонка. И преди да проумее какво чете, ѝ стана топло на гърдите. Статията беше за нея самата, за София Петровна и нейното изказване в защита на Наташа. Авторът, скрит под псевдонима Хикс, питаше:

„На събранието станахме свидетели на възмутителен факт, за който, според нас, не е достатъчно само да се бие през пръстите. Другарката Липатова се прояви в произнасянето на истинска адвокатска реч. И кого счете тя за необходимо да защити? Полковнишката щерка Флоренко, позволила си груба антисъветска нападка срещу любимата работническо-селска Червена армия. Известно ни е, че другарката Липатова постоянно покровителствуващ Флоренко, предоставяше ѝ извънредна работа, заедно посещаваха кинотеатри и пр. и т.н. Сега, когато издателството предстои да сплоти всички сили на честните работници, на партийните и безпартийни борци, за да се ликвидират по-бързо последствията от «стопанисването» на Герасимов-Захаров и Ко, допустимо ли е, в такъв отговорен момент, подобни лица да са в редовете на работниците от издателството? Да развеем по-високо знамето на борците за бдителност, както ни учи гениалният вожд на народите другаря Сталин! Да изтръгнем из корен всички явни и тайни предатели и всички, проявили съчувствие към тях!“

Прозвуча звънецът за края на обедната почивка. София Петровна се упъти към канцеларията. Как по-рано не забеляза, че днес всички я гледат особено?

Като се върна у дома тя се сгущи във възглавницата — последното ѝ убежище. Сънят веднага затвори очите ѝ. Тя спа дълго и сънува Коля. Беше облечен с пухкав син пуловер. Към ботушите си бе

вързал кънки. Ниско приведен, той се пързаляше по коридорите на издателството. Когато се събуди, зад прозореца синееше късен здравец, а в стаята светеше. Край масата шиеше Наташа. Личеше, че е дошла отдавна.

— Седнете тук, по-близо — със слаб глас изрече София Петровна и облиза устните си, останали без вкус след дневния сън.

Наташа покорно примъкна стола и седна до нея.

— Знаете ли, Коля го осъдиха на 10 години. Сигурно Алик ви е казал?

Наташа кимна.

— А, да, знаете ли? — спомни си София Петровна. — За мен написаха в стенвестника, че съм защитавала вредители и че не ми било мястото...

— Алик го арестуваха. Тази нощ — каза Наташа.

14.

Нощем София Петровна вече не спеше, защото всички часове и минути на денонощието бяха еднакви за нея. Светлината режеше очите, краката я боляха, сърцето я стягаше. Но ако през нощта успееше да заспи, то най-тежкият миг, безспорно, беше мигът веднага след пробуждането. Щом отвореше очи и съзреше прозореца, ръба на кревата, дрехите си на стола, в първия миг не се сещаше за нищо друго, освен за тези предмети. Разпознаваше ги: прозорец, стол, дрехи. Но веднага след това някъде в областта на сърцето се надигаше тревога, подобна на болка и през мъглата на тази болка изплуваше всичко наведнъж: Коля е осъден на 10 години, Наташа я прогониха, Алик е арестуван, за нея писаха, че била на страната на вредителите. Да, и още — газта.

В канцеларията вече не разговаряше с никого. Дори хартията оставяше мълчаливо пред машинописките. И с нея никой не разговаряше. От своето бюро тя се вглеждаше в лицата на колежките, като се мъчеше да познае коя ли от тях писа за нея във вестника? Най-вероятно Ерна Семъновна. Но нима тя умее да пише тъй гладко? И кога ли ги е видяла с Наташа в киното? Не бяха се срещали никога.

Веднъж, като залитаše от мъка в коридора, тя едва не се сблъска с Наташа, която пристъпваše като лунатик на тъмно. — Наташа, какво правите тук? — изплаши се София Петровна. — Прочетох стенвестника. Не разговаряйте с мен. Ще ни видят — отвърна ѝ Наташа.

Вечерта тя дойде у София Петровна. Сега изглеждаше повъзбудена и приказваше без прекъсване, мяташе се от тема на тема. София Петровна досега не бе чувала от Наташа толкова много приказки. Този път тя не бродира, нито ши нещо.

— Как мислите, Коля тук в града ли е още или е вече далеч? — попита тя неочеквано.

— Не зная, Наташа — въздъхна София Петровна. — Буквата му на „Шпалерна“ е чак на 20-ти, а сега е едва 10-ти.

— Не, аз не затова. А как го чувствате? — Наташа протегна ръка във въздуха. — Той още ли е тук, близо до нас или е вече далеч? Мен ми се струва, че е далеч. Вече го няма тук... А знаете ли, София Петровна, дори жената от асансьора отказа да ме качи. „Не съм длъжна да возя всякакви...“. Да, София Петровна, вие трябва — сега ли, утре ли? — да напуснете издателството. Обещайте ми, че ще го напуснете. Миличка, обещайте ми! Утре ли? Нали! Добре.

Наташа беше коленичила върху дивана, на който седеше София Петровна, и умолително протегна ръце към нея. После седна до масата, взе перодръжката и сама написа заявление от името на София Петровна. Тя убеждаваше София Петровна, че ѝ е необходимо да си иде по собствено желание, иначе непременно ще я уволнят за връзка с вредители — „тоест с мен“ — усмихна се с бледи устни Наташа — и тогава вече на никаква нова служба за нищо на света няма да ви приемат. София Петровна подписа заявлението. Тя и сама бе мислила да напусне. Някак страшно стана в издателството. Само при вида на куция Тимофеев с връзката ключове в ръка, тя изтръпваше.

— Все едно в Ленинград няма да работя — тъжно каза тя. — Във всеки случай ще ме изселят. Жените и майките нали ги изселват.

— Вижте — попита Наташа, взе от рафта книга, но веднага я върна на местото ѝ, — а как да си обясним, че Коля си е признал? Можеш да се объркаш, да се заблудиш, разбирам, но само за дреболии. Как може Коля дотам да се обърка, че да признае престъпление, което никога не е извършвал? Това, както щете ме разбирайте, не проумявам. И защо всички признават? Не е ли тъй, всички жени разправят, че мъжете им признавали... Всички ли се оплитат?

— Той просто не е успял да докаже своето алиби — рече София Петровна. — Вие забравяте, Наташа, че той е още толкоз млад.

— А защо арестуваха Алик?

— Ex, Наташа, ако знаете какви грубости наприказва той пред опашката. Сега вече си мисля, че и Коля пострада заради езика си.

Наташа стана да си ходи. На сбогуване прегърна София Петровна. — Какво ви става? — попита я София Петровна. — Нищо... Стойте си, не ставайте, недейте! Колко приличате на Коля, тоест Коля на вас... Ще си подадете заявлението утре, нали? Да не размислите! — тя гледаше София Петровна в очите. — И после, не забравяйте, че на 30-ти е „Ф“, на Алик трябва непременно да се предадат пари, той нищо

няма, а леля му ще се страхува да му прати... И после, скъпа, умолявам ви — идете на лекар! Моля ви! На себе си не приличате вече!

— Какъв ти лекар... Коля — каза София Петровна и наведе очи заради бликналите сълзи.

На другия ден сутринта тя влезе в директорския кабинет и мълчаливо остави заявлението върху стъклото на бюрото. Уолнението й беше оформено с необикновена бързина. След два часа на стената висна и заповед. А след три вежливият деловодител й връчи всички документи. — Напускате ли ни? Ай-ай-ай, не е на хубаво! Пък вижте, наминавайте, не забравяйте старите приятели.

За последен път мина по коридора. — Довиждане — каза на машинописките след звънеца, когато всички шумно надяваха капаците върху своите „ъндърууди“. — Всичко хубаво! — в хор, както при Наташа неотдавна, отвърнаха жените, а една дори се приближи към София Петровна и силно й стисна ръката. София Петровна направо се трогна — каква мъжествена и благородна девойка! — Със здраве! — весело се провикна Ерна Семьоновна и София Петровна изведнъж престана да се съмнява, че именно Ерна Семьоновна и никой друг е написала онази статия.

Тя излезе на улицата — в летния шум, в грохота. Ето, свърши се със службата, завинаги се свърши. Тръгна унило за дома, но скоро свърна към Наташа. Навсякъде по ъглите боси малчугани предлагаха с потните си ръце камбанки и маргаритки. Сякаш всичко бе прекрасно, дори цветя продаваха. Но Коля бе в затвора или под тропота на колелета пътуваше занякъде — и светът се превръщаше в нещо безсмислено и неразбираемо.

Като се изкачи — Боже, като ден й ставаше все по-трудно да изкачва стъпалата! — като стигна петия етаж, тя позвъни. Отвори й жена, съседка на Наташа, която бършеше мокри ръце в престиilkата.

— Наталия Сергеевна сутринта я откараха в болницата — зашепна жената. — Отрови се. С веронал. Сега е в Мечниковската^[1].

София Петровна се стъписа. Жената затвори вратата.

Дълго чака 17-ицата. Минаха две деветки, че и две 22-ри номер, а 17-тица нямаше. Накрая 17-тицата допълзя бавно, едва-едва и дълго изчакваше на всеки светофар. София Петровна стоеше права. Бяха заети дори местата за пътници с деца и когато девета жена се качи с

бебе на ръце, пак никой не отстъпи място. — Скоро целия вагон ще напълнят! — развика се една старица с патерица. — Пътуват си насамнатам! Айде и ние да не сме деца дондурикали. Ще поносите, няма да ви се откъснат ръцете.

На София Петровна ѝ се разтрепериха коленете — от уплаха, от жегата и от злата старица. Накрая слезе. Кой знае защо, не се съмняваше, че Наташа вече е умряла. Болницата блесна срещу нея с всичките си измити стъкла. Тя влезе в прохладно и бяло предверие. До гишето за справки имаше опашка — от трима души. София Петровна не се реши да ги прережда. Справките даваше красива сестра с колосана бяла престиilkа. Пред нея, до телефона, в чашка имаше букетче камбанки.

— Альо, альо! — завика тя в слушалката като чу питането на София Петровна. — Втора терапия ли е? — и сетне, като остави телефона: — Флоренко, Наталия Сергеевна е починала днес следобед в 4 часа, без да дойде в съзнание. Вие роднина ли сте? Мога да ви дам пропуск за мортата.

[1] Мечниковската болница (бивша „Петър Велики“) се намира в северните райони на града, в посока към Пискарьовските гробища. Частично е започната през 1914 (комплексът е откриват в 1924), а от 1932 е база на Санитарно-хигиенния медицински институт. — Б.пр. ↑

15.

На 19-ти вечерта, навлякла есенното си палто, увила шала под него и обула галоши, София Петровна зае реда си в опашката на Крайбрежната. За първи път й предстоеше да дежури цялата нощ сама — кой да я отмени сега? Нямаше ги вече нито Наташа, нито Алик.

София Петровна сама изпрати чамовия ковчег на Наташа през целия град до гробището. Този ден валя непрекъснато и огромното колело на гальотата пръскаше кал в лицето ѝ.

Наташа легна в гроба, в жълтата земя, недалеч от Фьодор Иванович. А къде ли бяха Алик и Коля? Нямаше как да разбере.

На Крайбрежната стоя цяла нощ напразно, притисната към студения парапет. Откъм Нева се надигаше мокър хлад. И тук за първи път в живота си София Петровна видя изгрева. Сълнцето се подаде някъде иззад Охта и по реката веднага пробягаха малки вълни, сякаш това не ѝ се хареса.

Призори краката на София Петровна отекоха от умора, никак не ги усещаше и когато в девет часа тълпата се устреми към портите на затвора — София Петровна вече нямаше сили да помръдне: нозете ѝ тежаха тъй, че ѝ се стори, че ще трябва да ги мести с ръце.

Този път номерът ѝ беше 53-ти. След два часа чакане тя протегна към гишето парите и каза фамилията. Охраненият недоспал човек погледна в някакъв фиш и вместо обикновеното „ни му’й разрешено“ отговори: „заминал“. След разговора с Цветков София Петровна беше напълно подгответена за такъв отговор, но все пак той я оглуши.

— Къде? — без памет попита тя.

— Сам ще ви напише... Следващият!

Тръгна си за вкъщи сама, защото да стои и да чака трамвая ѝ беше по-трудно, отколкото да върви. Прахът вече изльчваше жега, тя разкопча тежкото си палто и развърза шала. Изглежда, минувачите се бяха отучили да вървят — блъскаха я ту отзад, ту отпред.

Коля ще ѝ пише. Тя отново ще получи писмо. Както някога от Свердловск. Щом са казали на гишето, че ще пише, значи ще пише.

Следващите дни, без да закусва, без да оправя леглото си, София Петровна от сутринта тръгваше да търси работа. Във вестниците имаше много обяви: „Търси се машинописка“. Нозете ѝ се превърнаха в диреци, но тя по цял ден покорно обикаляше всички адреси. Навсякъде ѝ задаваха един и същ въпрос: има ли репресирани у вас? Първия път тя не разбра. — Арестувани роднини — обясниха ѝ. Побоя се да изльже. — Синът — каза тя. Тогава се разбра, че в учреждението няма утвърдена щатна бройка. И за София Петровна нямаше никъде.

Сега тя се боеше от всичко и всички. Стръскаше се от портиера, погледнал към нея с равнодушен, но и суров поглед. Плашеше се от домоуправителя, който престана да я поздравява. (Вече не беше и отговорник за квартирата — вместо нея избраха жената на счетоводителя). А от нея бягаше като от огън. Плашеше се и от Валя. Боеше се да минава край издателството. Като се връщаше у дома след безплодните си опити да намери работа, тя не смееше да погледне и масата в своята стая: може би там вече беше призовката от милицията! Викат я в милицията, за да ѝ отнемат паспорта и да я изселят! И всяко позвъняване я стръскаше: дали не идваха за конфискация на имуществото?

Уплаши се да предаде пари за Алик. Когато вечерта преди 30-ти се нареди на опашката — към нея приближи Кипарисова. Тя пък висеше тук не само в своите дни, а едва ли не всеки ден — няма ли нещо ново? Кого изселваха? А кой още не е? Да не са променили изведенъж разписанието?

— Не бива да правите това, не бива! — зашепна Кипарисова в ухото на София Петровна, когато тя ѝ разказа защо е дошла. — Делото на вашия син ще пришият към делото на неговия приятел и ще стане лошо, петдесет и осми — единайсет^[1] контрареволюционна организация... Защо ви е, не разбирам!

— Но нали не питат кой предава парите — плахо възрази София Петровна. — Питат само кому.

Кипарисова я хвана за ръка и я отведе настрана.

— Те няма защо да питат — прошепна тя. — Те знайт всичко.

Очите ѝ бяха огромни, кафяви, безсънни.

И София Петровна се прибра у дома.

Следният ден не стана от леглото. Нямаше защо. Не искаше да се облича, да обува чорапи, да спуска крака от леглото. Безпорядъкът в

стаята и прахът не я тревожеха. Нека! Не чувстваше и глад. Лежеше в кревата, за нищо не мислеше, нищо не четеше. Романите отдавна не я занимаваха: Не можеше и за секунда да се откъсне от своя живот и да се съсредоточи върху нечий друг. Вестниците й внушаваха съмлен ужас: всяка дума в тях беше същата като в оня брой на стенвестника „Нашият път“... Понякога отмяташе одеялото и разглеждаше огромните си, подпухнали и като с вода налети крака.

Когато светлината се отече от стената и падна вечерта, тя си спомни за писмото на Наташа. То винаги й беше под възглавницата. На София Петровна й се при意想不到 отново да го прочете и опряна на лакът, го измъкна от плика.

„Скъпа София Петровна! — беше написано в писмото. — Не плачете за мен, все едно, аз никому не съм необходима. Така ми е по-добре. Може би всичко ще се нареди и Коля ще се върне у дома, но аз нямам повече сили да чакам докато се оправи. Не мога да се справя със сегашните условия на съветската власт. Но вие живейте, скъпа моя, ще дойде време, когато ще могат да се изпращат колети и вие ще му потрябвате. Изпратете му раци в консерва, той ги обичаше. Силно ви целувам и ви благодаря за всичко, за вашите думи на събранието. Нека моята покривка, постлана у вас, ви напомня за мен. Как ходехме на кино, помните ли? Като се върне Коля, постелете покривката върху масата и сложете весели цветя на нея. Кажете му, че никога не повярвах на лошото за него.“

София Петровна отново пъхна писмото под възглавницата. Дали пък да не го скъса? Тя тук е писала за сегашните условия на съветската власт. Какво ще стане, ако намерят писмото? Тогава ще пришийт делото на Коля към това на Наташа... А може и да го запази? Нали Наташа е вече мъртва.

[1] Сиреч кошмарният Член 58 от Наказателния кодекс на РСФСР и неговия Параграф 11 (в сила от 6.VI.1927 до XII.1956), който гласи, че срещу държавата „всякакъв вид организационна дейност, насочена към подготовка или извършване на предвидените в настоящата глава престъпления, а също и участие в организация, образувана за подготовка или извършване на едно от престъпленията, предвидени в настоящата глава, влече след себе си мерки за социална

защита, посочени от съответните членове в настоящата глава“.
(Курсивът е мой — Б.Г.) — Б.пр. ↑

16.

Минаха три месеца, после още три — дойде зимата, януари, стана година от ареста на Коля. След няколко месеца ще се навърши година и от ареста на Алик, а веднага след нея е годишнината от смъртта на Наташа.

В деня на смъртта на Наташа София Петровна ще отиде на гроба ѝ. А за годишнината от ареста на Коля няма да ходи никъде. Не се знае къде е той.

Нямаше писма от Коля. По пет и десет пъти проверяваше София Петровна пощенската кутия. Там понякога имаше вестници за жената на счетоводителя или картичка за Валя от многобройните ѝ кавалери, но писма за София Петровна нямаше.

Втора година тя не знаеше къде и как е той. Дали не е умрял? Минавало ли ѝ беше някога през ума, че ще дойде време да не знае Коля умрял ли е, или е жив?

Скоро постъпи на служба. От гладна смърт я спаси — и не само нея — статията на Колцов в „Правда“^[1]. Няколко дни след нея — забележителна статия за клеветниците и презастраховчиците, напразно обиждащи честните съветски хора^[2]. Приеха София Петровна на работа в една библиотека. Не на щат, разбира се, а временно, но все пак я приеха. По специален начин трябваше да попълва фишове за библиотечния каталог — 4 часа дневно, 120 рубли на месец. В новата служба София Петровна не само с никого не разговаряше, но дори не поздравяваше и не се сбогуваше. Прегърбена над отрупаната с книги маса, с очила, с посребрени подстригани коси, паднали върху очилата, тя изседяваше на стола своите четири часа, после се надигаше. Събираще фишовете в тесте, вземаше бастуна с гумен накрайник, подпрян винаги до нея, оставяше работата си в шкафа и бавно, без да поглежда никого, излизаше.

Върху перваза в стаята на София Петровна израстна цяла кула от консерви с раци, под краката ѝ поскърцваше булгур и въпреки това всеки ден след работа — отново и отново — ходеше за продукти.

Купуваше консерви, топено масло, сушени ябълки, сланина — в магазините имаше достатъчно, но нали когато Коля изпрати писмо, едно или друго може да няма. И понякога рано сутрин, преди работа, София Петровна се замъкваше чак до Обводния^[3], на тържището. Като се пазареше жестоко, купи там ушанка, вълнени чорапи. А вечер, в занемарената си и неотоплена стая шиеше от овехтели парчета торби и торбички. Щяха да потрябват, когато се наложеше да опакова колети. Изпод кревата стърчаха шперплатови сандъчета с различен размер.

Почти не хапваше — само чая пиеше с хляб. Не ѝ се ядеше, пък и пари нямаше. Продуктите за колетите струваха скъпо. За икономия се отопляваше само веднъж седмично. И затова седеше вкъщи със старото си лятно палто и плетени ръкавици. В студената стая нямаше какво да се разтръбва — все си оставаше студено и неуютно. София Петровна вече не метеше пода и бършеше праха само от книгите на Коля, от радиото и от зъбчатото колело.

Лежейки в кревата, тя обмисляше поредното писмо до другаря Stalin. Откакто отведоха Коля, тя бе писала поне три такива писма. В първите молеше да се преразгледа делото на Коля и да го пуснат на свобода, защото той за нищо не е виновен. Във второто молеше да ѝ съобщят, къде е той, за да може да замине при него и да го види още веднъж преди смъртта си. В третото тя умоляваше само за едно, да ѝ кажат: жив ли е или не? Но отговор нямаше. Първото писмо просто пусна в кутията, второто даде препоръчано, а третото — с обратна разписка. Обратната разписка се върна при нея след няколко дни. В графата „Подпис на получателя“ имаше нещо неразбираемо с малка буква: „...ерян“.

Кой ли е пък този Ерян? И предал ли е писмото на другаря Stalin? Нали писа на плика: „Собственоръчно. Лично“.

Веднъж на три месеца София Петровна редовно ходеше в никаква юридическа консултация. С утивите адвокати е приятно да поприказваш, не са като двамината прокурори. Там също има опашка, ама е нищо работа, няма и час. София Петровна търпеливо сядаше на стола в коридорчето и опираше брадичка и две ръце върху своя бастун. Но чакаше напразно. Към който и адвокат да се обърнеше, всеки вежливо ѝ обясняваше, че с нищо не може да се помогне на сина ѝ, за съжаление, било невъзможно. Виж, ако делото му е било предадено в съда...

Веднъж, беше година, един месец и единайсет дни след ареста на Коля — в стаята на София Петровна влезе Кипарисова. Влезе без да почука и запъхтина се отпусна на стола. София Петровна я изгледа с удивление — Кипарисова се опасяваше да не свържат делата на Иван Игнатиевич с делото на Коля и затова никога не идваше тук. И изведнъж дойде, разположи се в стаята и остана.

— Пускат ги — дрезгаво изрече Кипарисова, — хора пускат. Току-що на опашката със собствените си очи видях: един от пуснатите си дойде за документите. Не беше слаб, само лицето му много бяло. Ние всички го заобиколихме и питаме: е, как беше? Нищо, казва.

Кипарисова гледаше София Петровна. И София Петровна гледаше Кипарисова.

— Е, аз да вървя — надигна се Кипарисова. — Пазят ми реда в прокуратурата. Не ме изпращайте, моля ви, че да не ни види някой в коридора заедно.

Пускат. Някои ги пускат. Те излизат през железните порти и се завръщат у дома. Сега и Коля може да пуснат. Ще звънне звънецът и ще влезе Коля. Или не, ще звънне звънецът, но ще се появи пощаджията с телеграма от Коля. Нали Коля не е тук, той е далеч. И ще прати телеграма по пътя.

София Петровна излезе на стълбището и отвори пощенската кутия. Нищо. Вътре — празно. София Петровна остана цяла минута втренчена в жълтото дъно — сякаш с надеждата, че погледът ѝ ще извика на това дъно писмо.

Не успя да дойде на себе си и да вдене конеца в иглата — шиеше поредната торба, — когато вратата на стаята ѝ отново се отвори без почукване и на прага застана жената на счетоводителя, а зад нея — домоуправителят.

София Петровна стана, закривайки с гръб продуктите.

Нито медсестрата, нито домоуправителят поздравиха София Петровна. — Виждате ли! — веднага занарежда медсестрата, като посочи газта и примуса. — Обърнете внимание — цяла кухня си е наредила тук. Дим, гадости, целия таван опушила. Руши жилфонда. В кухнята да готови с другите, не желае, видиш ли — гнуси се, откак я уличихме в системни кражби на газ. Синът ѝ в лагер, разобличен като враг, тя — без определено занятие, въобще — подозрителен елемент.

— Вие, гражданко Липатова — обърна се към София Петровна домоуправителят, — незабавно да занесете принадлежностите в кухнята. Иначе ще се обадя в милицията…

Излязоха. София Петровна отнесе примуса, газта, скарата, ситото и тенджерките в кухнята, на предишното им място, сетне легна в кревата и се разрида. „Не мога повече — стенеше тя на глас, — не мога повече да търпя“. И отново с пълен глас, без да се сдържа, на срички: „Аз не мо-га по-ве-че“. Произнасяше думите така убедително, тъй настойчиво, сякаш пред нея беше застанал някой, който твърдеше, че, напротив, тя има още много сили за да изтърпи. „Не, не мога, не мога, повече не мога да търпя!“

Влезе жената на милиционера.

— Не плачете — зашепна тя и загърна София Петровна с одеялото, — чуйте ме какво ще ви кажа! Те не действат по закона. Мъж ми вика, че щом не са ви изселили, значи никой няма право да ви притеснява. Ама недейте, де! Мъж ми вика, че мнозина ги пускат сега — дай Боже и Николай Фьодорович скоро да се върне… Щерка ѝ се омъжва — затуй маминка е хвърлила око на вашата стая. Вие пък не излизайте и толкоз. За щерка си я иска, а пък домоуправителят — за любовниците си. Нека двамата да се избият — тяхна си работа! А вие не плачете! Верно ви казвам.

[1] Колцов, Михаил Ефимович (1898–1940) — известен журналист, сам арестуван на 12.XII.1938 с обвинение, че е „агент на лорд Бивънбрук“ (осъден на „10 години без право на кореспонденция“, той умира на 1.II.1940). — Б.пр. ↑

[2] Например на 22.X.1938 „Правда“ съобщава, че областният прокурор в Омск и неговият заместник са дадени под съд за злоупотреба с власт, несправедливи арести и затваряне на невинни — присъдата била 2 години лишаване от свобода. По-късно има съобщения за разстрел на няколко следователи от НКВД за изтръгване на лъжливи показания с употреба на сила. — Б.пр. ↑

[3] Изкуствен канал в югозападната част на Санкт Петербург, прокопан през 1808–1835. — Б.пр. ↑

17.

Зиме през двойната рамка на прозореца в стаята почти не проникваха уличните звуци на нощта. Затова пък шума и поскърцването в квартирата София Петровна слушаше цяла нощ. Упорито стържеха мишките — да се доберат до сланината, купена за Коля. В коридора скърцаха дъските, а минеше ли камион наблизо, входната врата се тресеше. Откъм стаята на счетоводителя на всеки петнадесет минути тежко биеше часовник.

Коля скоро ще се върне. От тази нощ София Петровна вече не се съмняваше, че Коля ще се върне скоро. Кипарисова каза, а и милиционерът Дегтяренко... Трябва да се върне, понеже ако не се върне, тя ще умре. Щом са почнали да пускат невинните, значи и Коля ще пуснат. Не може да пускат другите, а него — не. Коля ще се върне — и какъв ли срам ще бере тогава медицинската сестра! И домоуправителят. И Валя. В очите няма да смеят да го погледнат. И Коля няма да ги поздрави. Ще мине край тях като край стена. Като се върне, веднага ще му дадат някоя отговорна служба — и даже орден! — та по-бързо да загладят вината си пред него. На гърдите му ще има орден, а медицинската сестра и Валя той няма да поздравява...

Призори София Петровна заспа и се събуди късно, чак в десет. Едва отворила очи, тя си спомни — вчера нещо хубаво, ама нещо много хубаво беше научила за Коля. Ах, да, почнали да пускат хора от затворите. А щом са почнали да пускат, значи, скоро и Коля ще се върне. И Алик. Всичко ще бъде наред, както преди. Значи и Наташа ще се върне, бързо полетя мисълта на София Петровна, но се спря — не, Наташа няма да се върне, но Коля — Коля вече пътува за вкъщи, може би неговият вагон вече навлиза в гарата.

На връщане от библиотеката, София Петровна спря пред витрината на оказионния магазин и дълго се застоя — там беше изложен фотоапарат „Лайка“. Коля винаги бе мечтал за фотоапарат. Добре би било да продаде нещо и да купи на Коля за деня на

връщането му „Лайка“. Коля бързо ще се научи да снима — толкова е сръчен и схватлив.

Цял ден София Петровна беше в приповдигнато, радостно настроение. Дори огладня — за първи път от много време. Седна в кухнята да бели картофи. Но ако вземе фотоапарат за Коля — има една мъчнотия: къде ще проявява снимките? Необходима е абсолютно тъмна стая. Ами, разбира се, в килера. Там са дървата, но място ще се намери. Може тихичко да изнесе част от своите дърва, да помоли и жената на Дегтяренко и тя ще си вземе наръча при себе си — няма да откаже — тъй ще се отвори място. Коля ще фотографира всички: и София Петровна, и близнаките, и познатите госпожи — само Валя и медсестрата няма да снима за нищо на света. Ще направи цял албум с фотографии, но Валя и медсестрата няма да попаднат в него.

— Много ли дърва имате още в килера? — попита София Петровна жената на Дегтяренко, когато тя влезе в кухнята за метлата.
— Три наръча — отговори жената на милиционера. — Обичате ли да се снимате? Аз много обичах като млада, при добър фотограф, разбира се... Знаете ли? Пускат Коля.

— Тъй ли! — възкликна жената на Дегтяренко и изпусна метлата. — Е, а вие се поболяхте! (Тя разцелува София Петровна и по двете бузи.) — Писмо ли прати или телеграма? — Писмо. Току-що го получих. Препоръчано — отвърна София Петровна.

— Аз пък да не чуя, че дошъл пощаджията. От тия примуси да оглушеще.

София Петровна се прибра в стаята и седна на дивана. Беше ѝ нужно да поседи на тихо, да си почине от своите думи, да ги проумее. Коля е пуснат. Пуснали са Коля. От огледалото към нея погледна сбръчкана старица със сивозеленикови пепеляви коси. Ще я познае ли Коля, когато се върне? Тя се взираше в дълбочината на огледалото, докато всичко не се размаза пред нея и тя престана да различава истинския диван от отражението му.

— Знаете ли, моя син го пуснаха. От затвора — каза тя и в библиотеката на сътрудничката, която попълваше фишове на една маса с нея. Дотогава тя не бе чула и думичка от София Петровна, а София Петровна пък дори не знаеше името ѝ. Но ѝ беше необходимо да повтаря своето заклинание. — А, така ли! — отвърна сътрудничката. Тя бе мърлява, дебела повлекана, цялата посыпана с косми и пепел от

цигари. — Вашият син, вероятно, е невинен и ей на, пуснали го. У нас току-тъй не затварят... И дълго ли лежа вашият син?

— Година и два месеца.

— Това е, изяснили са нещата и го пускат — каза дебеланата, смачка цигарата и се зае да пише.

Вечерта милиционерът Дегтяренко срещна София Петровна в коридора и я поздрави. — Черпнята от вас — стисна ѝ ръката той и широко се усмихна. — А кога ще заповядва Николай Фьодорович при мама?

— Ами ще поработи месец-два в завода, после заминава в Крим на почивка, сега му е много необходима! — а после при мен. Или може би аз ще замина при него. — София Петровна сама се учуди колко леко го каза.

Беше радостно възбудена и дори краката я носеха по-бързо. Щеше ѝ се всяка минута да казва някому: пуснаха Коля! Знаете ли? Коля пуснаха! Но нямаше на кого да го каже. Вечерта отиде до хлебарницата и веднага попадна на любезнния деловодител от издателството. Ако го беше зърнала ден по-рано, щеше да пресече на другата страна на улицата, защото всичко, което ѝ напомняше за службата в издателството, ѝ причиняваше болка. Но сега приветливо му се усмихна.

Той галантно се поклони и веднага попита:

— Чухте ли нашите новини? Арестуваха Тимофеев.

— Как така? — смути се София Петровна. — Та нали той... нали разобличаваше всички... вредители...

Деловодителят вдигна рамене.

— А сега някой е разобличил него...

— Аз пък, знаете ли, имам радост — избърза София Петровна.

— Синът ми пуснаха.

— Така ли! Моите поздравления. Пък аз да не зная, че са го арестували.

— Да, а сега го пуснаха — весело изрече София Петровна и се сбогува с деловодителя.

Като се връщаше у дома, машинално надзърна в пощенската кутия. Празно. Писмо нямаше. Сърцето ѝ се сви, както винаги се свиваше пред празната кутия. Цяла година нито ред. Нима не е

възможно тайно и по някого да прати писмо? Година и два месеца няма вест от него. Умрял ли е? Жив ли е?

Тя легна в кревата и разбра, че няма да заспи в никакъв случай. Тогава взе луминал, двойна доза. И заспа.

18.

— Днес пак получих писмо — разправяше в кухнята София Петровна на следващата сутрин. — Представяте ли си, директорът на завода назначил моя син за свой помощник. Като дясна ръка. Профкомитетът му издействал почивка в Крим — там природата е разкошна, била съм на младини. А като се върне, ще се жени. За едно момиче, комсомолка е, назова се Людмила — красиво име, нали? Ще ѝ викам Милочка. Чака го цяла година, макар че имаше много други предложения. Тя никога не повярва в лошото за Коля — София Петровна изгледа жената на счетоводителя, застанала до своя примус. — И сега ще се жени за нея, веднага щом се върне от Крим.

— Внучета, значи, че приспивате — каза жената на Дегтяренко.

Медсестрата дори веждата си не помръдна. Но след минута, когато София Петровна, излязла да си вземе сол, се върна в кухнята, тя ѝ каза: „Здравейте!“ — сякаш днес за първи път я виждаше. Първото „здравейте“ за цяла година.

София Петровна имаше почивен ден и реши да разтреби в стаята си. Дори Коля да не е още на свобода, нали всеки момент може да го пуснат. Ще си дойде, а в стаята е пълен безпорядък. Като се зърна случайно в огледалото, София Петровна реши, че трябва отново да започне да си навива косата. Да не висят така белите кичури. Жената е длъжна да се грижи за себе си до последния си ден. Тя измъкна изпод кревата кутиите и запали с тях печката. С весело пукане шперплатът гореше чудесно. София Петровна размисли: къде ли да пъхне консервите, за да не се търкалят по перваза? И за какво ѝ са толкова буркани? Ако се наложи, винаги може да купи от магазина.

Реши да измие прозореца и пода. Както винаги я боляха краката и кръста, но какво да се прави, трябва да се търпи. Разкъса и торбите за парцали.

Докато водата се стопли, нека изтупа килимчето. София Петровна го изнесе на площадката. В дупката на пощенската кутия нещо тъмнееше и София Петровна отиде за ключа.

В кутията имаше писмо. Пликът беше розов, посмачкан. „За София Петровна Липатова“, прочете тя. Името ѝ беше изписано с непознат почерк. Без адрес, без пощенско клеймо и без нищо друго.

Забравила килимчето на площадката, София Петровна се втурна в стаята. Седна до прозореца и отвори плика. От кого ли беше това?

„Мила мамо! — ръката на Коля беше писала писмото и София Петровна изведнъж отпусна листа върху коленете си, заслепена от почерка. — Мила мамо, жив съм и ето, че добър човек се съгласи да ти предаде писмото. Как живееш, къде е Алик, къде е Наталия Сергеевна? През цялото време мисля за вас, скъпи мои. Страшно ми е като си помисля, че ти, може би, сега живееш не у дома, а някъде другаде. Мамо, в тебе ми е цялата надежда. Моята присъда се основава върху показанията на Сашка Ярцев — помниш ли, имахме такова момче в класа? Сашка Ярцев признал, че ме привлякъл в терористична организация. И аз също трябваше да призная. Но това не е истина, никаква организация няма. Мене ме би следователят Ершов, с крака ме риташе и сега с едното ухо недочувам. Писах оттук много заявления, но все без отговор. Като майка на възраст пиши и ти от свое име и вътре изложи фактите. Ти поне знаеш, че аз Саша Ярцев, откак сме завършили училище, нито веднъж не съм го виждал и в друг ВУЗ учеше. И в училище не сме дружили. Сигурно и него много са го били. Целувам те силно, привет на Алик и Наталия Сергеевна. Мамо, побързай — тук дълго няма да издържим. Целувам те силно. Твой син Коля.“

Облече палтото, нахлути шапката и с мръсен парцал в ръце София Петровна се затича към Кипарисова. Страхуваше се, че е забравила номера на квартирана на Кипарисова и че няма да я намери. Писмото стискаше в джоба. Забрави си бастуна и бягаща като се опираше по стените. Краката я предадоха — колкото и да бърза, до Кипарисова все още беше далеч.

Накрая тя влезе през парадния вход и с последни сили стигна до третия етаж. Май е тук. Да, тук. „Кипарисова М.В. — 1 път“.

Някакво момиченце ѝ отвори и веднага побегна. Като се промъкна в тъмния коридор покрай шкафовете, София Петровна наслуки отвори една врата и влезе.

В палто и хванала бастун, Кипарисова седеше върху сандък наред стаята. Помещението бе съвсем празно. Нито стол, ни маса, ни

креват, ни пердeta, един телефон имаше на пода до прозореца. И София Петровна се отпусна върху сандъка.

— Мене ме изселват — рече Кипарисова без да се учуди на появата на София Петровна и без да поздрави. — Тръгвам утре сутринта. Продадох всичко до шушка и утре тръгвам. Мъжът ми вече е заточен. За 15 години. Вижте, вече си стягам багажа. Няма го кревата, няма на какво да легнеш, ще прекарам нощта върху сандъка.

София Петровна ѝ подаде писмото от Коля.

Кипарисова чете дълго. После сгъна писмото и го пъхна в джоба на палтото на София Петровна.

— Да идем в банята, че тук е телефона — прошепна тя. — Край телефона нищо не бива да се говори. На телефоните поставиха едни такива специални пластинки и сега за нищо не може да се приказва — всяка дума се чува в станцията.

Кипарисова отведе София Петровна в банята, сложи куката на вратата и седна на края на ваната. София Петровна седна до нея.

— Написахте ли вече заявлението?

— Не.

— И не пишете! — зашепна Кипарисова и доближи до София Петровна огромните си, с жълти кръгове, очи. — Не пишете, заради вашия син. За такива заявления не потупват по рамото. Нито вас, нито него. Пък и може ли да се пише, че го е бил следовател? Такова нещо не се помисля дори, камо ли да се пише. Вас са забравили да ви изселят, но ако напишете заявление — ще си спомнят. И сина също ще пратят по-далеч... И чрез кого е пратено това писмо? А свидетелите къде са?... Как се доказва? — С безумни очи тя огледа банята. — Не-е, за Бога, нищо не пишете.

София Петровна освободи ръката си, отвори вратата и излезе. Нетърпеливо, но колкото ѝ държаха силите се довлече у дома. Нужно ѝ беше да се заключи, да приседне и да размисли. Да ходи ли при прокурора Цветков? Не. А при адвоката? Не.

Извади писмото от джоба, сложи го на масата, съблече се и седна до прозореца. Свечеряваше се и в сумрака зад пердeto вече просветваха лампи. Пролет иде, колко късно се стъмва сега. Трябва да реши, да обмисли — но София Петровна седеше до прозореца и не мислеше за нищо. „Мене ме би следователят Ершов...“ Както преди Коля бе изписал „д“-ъто с камшиче нагоре. Все така пишеше, макар че

от малък София Петровна го учеше да го изписва с камшичето надолу. Тя сама го научи да пише. Разчертаваше тетрадката с наклонени редове.

Съвсем притъмня. София Петровна стана да запали лампата, но не можа да напиша електрическия ключ. Къде ли се е дянал? Не помни къде в тази стая е ключът ли? Шареше по стените, бълскаше се в размествените за почистването мебели. Намери го. И веднага зърна писмото. Смачкано и прегънато, то се гърчеше на масата.

София Петровна измъкна кибрит. Драсна клечка и подпали писмото откъм крайчеца. То се разгоря и бавно, като се извиваше, стана пепел. Съвсем се извъртя, чак й опари пръстите.

София Петровна хвърли догарящия лист на пода и го стъпка.

Ноември 1939 — февруари 1940,

Ленинград

АЛА ЛАТИНИНА

ПИСАНЕТО БЕ СПАСЕНИЕ...

СРЕЩА С ЛИДИЯ ЧУКОВСКА

Повестта на Лидия Чуковска „София Петровна“, публикувана неотдавна в сп. „Нева“ (1988, № 2, с. 51–93), е единственото прозаично произведение за катастрофичните събития от 1937 година, когато не да се пише, да се споменава дори за масовите репресии е било самоубийствено. Бележката „ноември 1939 — февруари 1940“ в края на текста не отбелязва време и дори не е знак, оставлен от първопроходеца в темата. Тази дата означава действие, постъпка.

През последните две години не малко четохме за арести, следствия, опашки пред затворите, за излъгана вяра при едни, за страх и подлост при други. Повестите и романите на Юрий Трифонов, Василий Гросман, Анатолий Рибаков, Борис Ямполски и Владимир Дудинцев — посочвам само най-забележителните — са писани от очевидци на трагичните събития, но вече върху вълната на „размразяване“ през 60-те.

Днес справедливо говорим за майсторството на писатели, неизкушени от леките пътища в литературата. И все пак — едно е с години да работиш над ръкопис без особена надежда за близка публикация, а съвсем друго — да чувствуаш и издигнатия над главата си убийствен меч.

В края на повестта „София Петровна“ една жена, преминала житетската школа на опашките пред затвора, казва на друга: „Пък и може ли да се пише, че го е бил следовател? Такова нещо не се помисля дори, камо ли да се пише. Вас са забравили да ви изселят, но ако напишете заявление — ще си спомнят“.

Лидия Чуковска пише повестта си в момент, когато нея също са „забравили да изселят“. През 1937 г. арестуват и след година разстреляват нейния мъж Матвей Петрович Бронщайн, талантлив млад учен, физик-теоретик (сведения за него има в БСЭ, изд. 3-то, т. IV).

Жените на арестуваните изселявали и фактът, че Лидия Корнеевна успява да избегне това, е случайност, породена от неритмична работа и пресилването на репресивния механизъм — търсили я, но тя била заминала в Москва да спасява мъжа си, а по-късно наистина я забравили. Но всяка дреболия би могла да ги подсети.

И вече не някой друг, а самата Лидия Корнеевна не по-зле от своята героиня разбира: такива неща не да се пишат, не бива дори да се мислят. Но пише. Пише за многолюдните опашки пред затворите, за беззаконието и произвола, за беззащитността на човека, станал жертва на чудовищния репресивен апарат, за тоталния страх, обхванал обществото, за неговата глухота и слепота.

София Петровна, героинята на повестта е от онези милиони, които плуват в живота, без да се замислят. Старателен труженик, квалифицирана машинописка в едно издателство, тя притежава навиците на грамотното писане, но е съвсем лишена от навиците за умствена самостоятелност. Немълъквашото радио и вестниците разгласяват за злодействата на групата на Зиновиев и Каменев, за фашистките шпиони, за терористите и вредителите и всичко това София Петровна възприема с доверие, ужасена е само от факта, че откриват врагове в издателството, в печатницата също, въпреки че никой на събранието, чиято зловеща атмосфера е осезаема за читателя, не би могъл да отвърне на елементарния въпрос: а в какво всъщност се състои вредителството.

„В нашата страна на честния човек нищо не може да се случи“ — успокоява София Петровна жената на арестувания доктор, колега на покойния ѝ съпруг, но като забелязва тягостното мълчание на своята събеседница, тя не разбира в каква духовна тъпота е превърнала съчувствието си: „Щом Иван Игнатиевич не е виновен, значи всичко е наред“.

Срещу това нейно убеждение животът скоро хвърля предизвикателство — арестуват сина ѝ. А в неговата виновност, София Петровна, разбира се, не вярва. Кой, ако не Коля, говореше за бдителност в класовата борба, за необходимостта да се очисти Ленинград от съмнителните елементи.

Но прекарвайки дни и нощи по опашките — затвор, прокуратура, НКВД, — сблъсквайки се с хилядите и хиляди жени, стари и млади, с кърпи и шапки, с морето от човешка мъка и отчаяние, тя продължава

да вярва, че всички тези жени — са жени и майки на отровители, шпиони и убийци.

Да, особено съчувствие героинята не предизвиква — може би заради това, че характерът ѝ не е достатъчно пълнокръвен. И съвсем не е литературна условност и чудо стигналото от лагера до София Петровна писмо на сина ѝ, парещо с неизмеримото човешко страдание: „Мамо, в теб ми е цялата надежда... Сашка Ярцев признал, че ме привлякъл в терористична организация. И аз също трябваше да призная. Но това не е истина, никаква организация няма. Мене ме би следователят Ершов, с крака ме риташе, и сега с едното ухо не дочувам. Писах оттук много заявления, но все без отговор...“

В другата повест на Лидия Чуковска „Гмуруване под водата“, която скоро ще излезе заедно със „София Петровна“ като отделно издание в „Московски рабочий“, героинята е притеснена от неотменния въпрос за съдбата на мъжа си арестуван през 1937. Но е 1949. Кампанията срещу космополитите е в разгара си. Нова вълна от арести. Нов прилив на страх. Появява се думата „повторници“. На такъв фон стават тъй откровените, страшни разговори на героинята с писателя Билибин, излежал своята присъда и сега разказващ за живота в лагера.

За работата в забоите, в дебрите, по двайсет часа тежък физически труд, за гладната дажба. За кучетата, разкъсващи невнимателните затворници, отклонили се от колоната за да уловят подхванатата от вихъра хартийка — писмо от жената. За глада. За смъртта. За лагерните деца, непроговорили до петата си годинка.

После Билибин дава на героинята за прочит своята повест. Също за мините, само че без никакви си там надзиратели и никакви „зекове“. А с трудов героизъм и социалистическо съревнование между бригадите.

„Вие сте страхливец — казва тя на писателя. — Не, по-лошо: вие сте лъжесвидетел“.

Колко подобни лъжесвидетелства има в нашата литература! И все пак не бързаме да дирим сметка на онези, които се оказаха неспособни на подвиг. Нали и героинята от „Гмуруване под водата“ накрая проумява превърналия се в жестокост собствен максимализъм и тя мислено моли за прошка Билибин: „Нямах право да ви съдя... Мен не са ме били нощем в кабинета на следователя“.

Но като не отправяме упреци към лъжесвидетелите, нека отдадем дължимото на мъжеството на свидетелите.

Преди всичко повестта „София Петровна“ е истинско свидетелско показание и може би затова авторът упорито отказвал да промени в нея каквото и да е, когато в началото на 60-те се появила възможност за публикация. Документи не се редактират, дори поправките да са полезни за естетиката.

А това е уникален документ, предизвикващ множество въпроси. Например, как е могло да се решиш да пишеш подобно нещо? (Да си спомним как Ана Ахматова не се осмелява да запише своя „Реквием“ до началото на 60-те). Кое е водило автора — съзнанието за дълг пред историята ли? Или нещо друго? Имало ли е надежда, че „свидетелското показание“ ще стигне до потомците?

Всички тези въпроси отдавна се въртяха из главата ми, но аз никога нямаше да ги задам на авторката, ако не беше уместното предложение на „Московские новости“!

Да си призная, смущавах се преди срещата с Лидия Корнеевна. Знаех, че тя извънредно много цени времето си, че строгият й режим изцяло е подчинен на работата и че дава интервюта без желание. Но Лидия Корнеевна се съгласи на среща с мен и ето че седнахме в стаята й, и аз, заслушана в нейните разкази, съвсем забравих за въпросите си и целта на посещението. Накрая измъкнах и касетофон. Но Лидия Корнеевна ме уверява, че пред микрофон не би могла да каже и дума.

Налага се да се съобразя. И жалко, защото не може да се предаде точно живата и сега рядко срещана прекрасна руска реч.

— Писането бе спасение — казва Лидия Корнеевна. — По-лесно бе да се пише, отколкото да не се пише.

Малко по-късно ще разлистя „Записки за Ана Ахматова“ (скоро те също ще са достъпни за съветския читател, ще ги публикува сп. „Нева“ и издателство „Книга“) и ще намеря думите: „Необходимо беше — на мен, никому другиму! — да изложа всичко на хартия, защото когато пишеш, по-добре разбираш описаното. Не напишеш ли — няма да разбереш. Желаех каквото и да ми струва, да обмисля причината за безсъзнателността на обществото, слепотата на обществото — защо аз виждах онova, което другите не виждат?“

Разговорът засегна степента на всеобщата слепота. Задавам въпрос: нима самото съществуване на повестта не е доказателство за

отсъствието на тотално единомислие? Питам, чел ли е някой повестта тогава, в трийсетте, освен Ана Андреевна Ахматова. И получих поразяващ отговор.

— Като завърших повестта — каза Лидия Корнеевна, — поканих девет души и я прочетох.

Веднага възникнал въпрос: къде да скрият ръкописа? Той е в един единствен екземпляр, школска тетрадка, изписана от двете страни със ситен почерк. Да я пази при себе си, Лидия Корнеевна не можела — арестът продължавал да я заплашва като жена на враг на народа.

Един от приятелите на Лидия Корнеевна, Исидор Мойсеевич Гликин, предлага да му дадат тетрадката при условие, че няма да я докосва за нов прочит или за поправки.

Лидия Корнеевна се съгласява.

В същото време до НКВД достигат слухове за съществуването на някакъв „документ за 37-ма година“ (очевидно, някой от слушателите се е бил разбъбрил, но именно разбъбрил, а не „донаесьл“). Започва непрекъснато следене на квартирата, разпити на познати, накратко, възниква нова реална възможност за арест и Лидия Корнеевна набързо заминава за Москва, за да се подложи на операция — това отдавна се налагало поради изострилата се базедова болест. Нататък — войната, евакуация, Чистопол, Ташкент, други страдания и други смърти.

— Когато научих за смъртта на Исидор Мойсеевич по време на блокадата, дори не се сетих за своята пропаднала тетрадка — разказва Лидия Корнеевна. — След падането на блокадата аз се върнах в Ленинград и един ден се отправих към сестра му Розалия Мойсеевна. Нито дума не й казах за тетрадката, но тя сама отвори приказка. Оказа се, че малко преди смъртта си Исидор Мойсеевич, вече обезсилен, прекосил целия град, за да й я остави — предай я ти, ако оживеете.

Лидия Корнеевна не можела да вземе ръкописа със себе си — положението й било твърде несигурно, но Розалия Мойсеевна незабавно се съгласила да пази ръкописа толкова, колкото е необходимо.

И той останал при нея до 1956 г., когато Розалия Мойсеевна починала. Разказът за това, как умира Розалия Мойсеевна, как Лидия Чуковска закъснява за погребението и търси познатите, прибрали оскъдните й вещи (никой не знаел техните фамилии), как накрая ги намира и въпреки дружелюбността, среща решителния им отказ да й

позволят да разгледа останалите вещи (сред които нямало никакъв ръкопис!), как тя настоявала и как на дъното на прашасала кошница, търкулната на някакъв полуетаж, открива ученическата тетрадка — самият разказ е занимателна новела с щастлива развръзка и може би някога читателите на бъдещата книга на Лидия Корнеевна ще го прочетат! Тя току-що е завършила книга за мъжа си, в която, разбира се, няма да мине и без историята на повестта „София Петровна“.

А аз, докато слушах този разказ, мислех за сложния път на повестта към читателите. През 1962 г. изглеждало, че е дошъл краят на приключениета — „Советският писател“ одобрил повестта, съставили и оформлението, но пролетта на 1963, след известните срещи на Хрущов с интелигенцията, литературните чиновници се стряскат и ръководството на издателството спира публикуването на „София Петровна“. Отказва и списанието, известило вече автора, че приема повестта.

— Надявахте ли се да видите повестта публикувана в родината?
— задавам въпрос на Лидия Корнеевна.

Тя поклаща отрицателно глава.

— А какво чувствате сега, когато тя излезе? Когато се подготвят за издаване и други книги?

Дълголетният „заговор на мълчанието“ срещу Лидия Корнеевна внезапно е прекратен. Появяват се нейни публикации в списанията. Ще спомена тук спомените ѝ за последните дни на Марина Цветаева („Собеседник“ 1988, № 3) и разказът за два автографа на Ахматова („Горизонт“ 1988, № 4). Една след друга в литературата влизат нейните книги. Сред тях е и „Памет за детството“ — книгата за баща ѝ Корней Иванович Чуковски, видян през очите на едно шестгодишно момиченце (ще я издаде „Московский рабочий“).

Иска ми се да проумея какво чувства човек, проявил в трудни времена сила на духа, на каквато малцина са били способни, и комуто обществото признава морална правота.

— Трудно е да се каже — отвръща Лидия Корнеевна. — Привикнала съм към строг режим и по-спокоен живот, към постоянната работа. Имам дълг към онези, които вече ги няма. Много неща трябва да завърша. А сега — хора, коректури, телефонни разговори, суета...

Кимам с глава, но като нямах сили да скрия разочарованието си от отговора, продължавам:

— Но нямате ли чувство на удовлетворение?

Лидия Корнеевна ме поглежда с мъдра усмивка и аз разбирам цялата наивност на стремежа си да приadam на живота ѝ завършена форма, на урок по мъжество и издръжливост, получили възнаграждение приживе.

— Естествено, имам — успокоява ме Лидия Корнеевна.

АВТОБИОГРАФИЯ

Родена съм в Петербург на 24/11 март 1907 г. След пет години нашето семейство се пресели в Куоккала, вилна зона в тогавашна Финландия. До 1917 г. живеехме там постоянно, зиме и лете. Другар на моя баща стана знаменития художник Иля Ефимович Репин, също с постоянно жителство в Куоккала. Всяка сряда при Иля Ефимович, (а при моя баща в неделя) идваха от Петербург художници, писатели, актьори, поети, историци на литературата и публицисти. Като момиче срещах у нас вкъщи Шаляпин, Маяковски, Н. Евреинов, Леонид Андреев, Владимир Короленко.

След февруарската революция от 1917 г. семейството ни се премести в Петербург. Отначало ме записаха в частната женска гимназия на Таганцева, а по-късно, когато в съветските училища въведоха съвместното обучение, в 15-та единна трудова школа, т.е. в бившото (мъжко) Тенишевско училище. Като го завърших през 1924 г. постъпих в Словесното отделение при Държавните курсове в Института по история на изкуствата и същевременно в курсовете по стенография. През 20-те години баща ми работеше в издателството „Всемирная литература“, в студията „Дом Искусств“, в „Дом Литераторов“, в редакцията на сп. „Русский Современник“ и в многото просветни учреждения по онова време: по такъв начин, и тук, в Петроград-Ленинград, ми се случваше постоянно да срещам знаменити хора — като дете и на младини бях щастлива да видя и слушам Александър Блок, Н. Гумилев, Ана Ахматова, О. Манделщам, Владислав Ходасевич, Ю.Н. Тинянов, М. Горки, а също и младите „Серапионови братя“ М. Зощенко, В. Каверин, М. Слонимски, Лев Лунц.

През лятото на 1926 г., като студентка втори курс, бях арестувана. Приписаха ми вина за съставянето на една антисъветска листовка. Сама дадох повод да ме заподозрат, макар че всъщност нямах нищо общо с тази листовка. Присъдата бе три години административно изселване в Саратов, но благодарение на застъпничеството на моя

баша пребивавах в Саратов само 11 месеца. През 1928 г. постъпих на работа в Ленинградското отделение на Детгиз, което по това време се оглавяваше от Самуел Я. Маршак — поет, редактор, преводач.

През 1929-та се омъжих за Цезар С. Волпе, историк на литературата; през 1931-ва родих дъщеря си Елена, през 1935 се разделихме с Ц.С. и след известно време се омъжих за Матвей П. Бронщайн — физик-теоретик, сътрудник към физико-техническия институт, доцент при Ленинградския университет, автор на много научни трудове, насконо защитил и докторат. Освен с чисто научна дейност М.П. Бронщайн се занимаваше и с популяризация на науката.

Скоро след убийството на Киров, в началото на 1935 г. бях привикана от „органите“ и ми бе поискано, като отплата за предсрочното освобождаване от заточението, да стана сътрудничка на НКВД. Въпреки дългия разпит, хули и заплахи, издържах на натиска. Не ме биха.

През август 1937 г. арестуваха М.П. Бронщайн. През септември прибраха и мои близки приятели, от редакцията на Маршак също, а когото не арестуваха, него уволниха като мен. За Бронщайн се застъпиха крупни учени от онова време — И.Е. Там, В.А. Фок, Л.И. Манделщам, С.И. Вавилов, А.Ф. Йофе, също литераторите Маршак и Чуковски. Но всички усилия не само да се помогне на Бронщайн или поне нещичко да се узнае за неговата съдба, не се увенчаха с успех.

Есента на 1938 г. започнах често да се срещам с Ана Ахматова. Мятайки се между страх от обиск и необходимостта да се записва всяка нейна дума, започнах да водя дневник за нашите срещи. Разговорите записвах, а създаваните от нея стихове запомнях наизуст (включително „Реквием“).

През зимата на 39/40 година по пресните следи на събитията написах повестта „София Петровна“. Единствения екземпляр, с риск на живота си, опазиха мои приятели. През 1965 г. с големи промени повестта видя бял свят в Париж, а през 1966 (почти без промени) — в САЩ. Тя е преведена на много езици по света, но в Съветския съюз не е публикувана. Едва сега (септември 1987) се появи надежда, че накрая повестта ще бъде отпечатана в родината.

Във втората ми повест „Гмуруване“, писана през 1951–1957 г. се разказва за „борбата с космополитизма“ (т.е. за организирания от властите взрив от антисемитизъм) и отново за терора от 30-те години.

Тя също излезе само на Запад, а в Съветския съюз — не. През 1940 г. успях да издействам среща с началника на КГБ за Ленинградска област, протеже на Берия, Гоглидзе. Той потвърди предположенията ми, че М.П. Бронщайн е загинал.

...Войната ме завари в Москва след трудна медицинска операция. Отначало бях евакуирана с дъщерята и племенника в Чистопол, а оттам се добрах до Ташкент, където живях до 1943 г. В Ташкент постъпих на работа в Двореца на пионерите (водех литературен кръжок и се занимавах с редактиране), а „на обществени начала“ работих за Комисията в помощ на евакуираните деца.

Есента на 1943 г. пристигнах в Москва, където по-рано бяха се завърнали и родителите ми. След разкъсването на блокадата през лятото на 1944 г., направих опит да се върна в Ленинград. Там моята квартира се оказа незаконно заета, но едва само понечила да търся справедливост и „органите“ ми дадоха да разбера, че жителство в Ленинград все едно няма да ми се разреши.

Оттогава започна моя московско-переделкински живот с вид на заетост — по литература. Занимавах се (на „договорни начала“) с различни видове редакторска и литературно-педагогическа дейност — няколко месеца, докато главен редактор на „Новый Мир“ беше К. Симонов, завеждах отдел „Поэзия“; една зима, в края на 50-те преподавах и във Висшите курсове по литература към Съюза на писателите. (В Съюза, след многобройни откази, ме приеха през 1947 г.).

След ХХ конгрес, през 1957 г., успях да получа официална справка за „посмъртната реабилитация“ на М.П. Бронщайн „с отсъствие състав на престъплението“. Дата на „смъртта“ беше 18 февруари 1938 година. (В действителност Бронщайн не е „умрял“, а е разстрелян по решение на Командированата сесия към Военната колегия при Върховния съд на СССР под председателството на В.В. Улрих).

В началото на 60-те и през 70-те години заедно с други представители на интелигенцията, с писатели и учени (Ф. Вигдорова, Л. Копелев, А. Якобсон, Л. Богораз, А. Солженицин, А. Сахаров, В. Войнович, В. Корнилов, Г. Владимов и др.) аз постоянно изобличавах беззаконията, вършени от властта. (Този период от работата и живота ми е отразен в сборника „Открыто слово“ и други книги). През 1972 г.

в сп. „Семья и школа“ бе прекъснато печатането на моите спомени за баща ми, починал през 1969-та. На 9 януари 1974 г. ме изключиха от Съюза на писателите — по обвинение за публикации на книги и статии в чужбина, участие в радиопредавания по ВВС, „Гласът на Америка“, „Дойче Веле“ и главно заради статията „Гневът на народа“ — онази, в която открито се възмущавах от организираното преследване на Пастернак, Солженицин и Сахаров.

В 1964 г. Ана Андреевна Ахматова ми поръча да съставя (разбира се, под непосредственото ѝ ръководство) сборник с нейни стихове и поеми. С големи цензурни намеси „Бяг на времето“ бе издаден през 1965-та и се оказа последния ѝ сборник приживе. В 1966 след кончината на Ана Ахматова аз започнах да подреждам старите си записи. В родината нямаше надежда да ги отпечатам. „Записките“, том първи и втори, излязоха на Запад, първия през 1976 и 1984-та, втория — в 1980-та.

Не само нито дума, писана от мен, но и името ми бе забранено да се споменава в печата цели 15 години. За първи път след забраната името ми се появи в пресата на 3 юни 1987 г. в „Литературная газета“.

Сега, когато пиша тези редове (септември 1987), се появява надежда, че може би ще започнат да ме печатат в родината. Освен това, вече се надявам, че „Домът на Чуковски“ (музеят, организиран от мен, приятелите и моята дъщеря в Переделкино) ще оцелее след дългогодишните упорити опити на Съюза на писателите и Литературния фонд на СССР да изселят оттам мен и моята дъщеря, да разнесат уникалната библиотека, картините от знаменити художници и останалите мемориални ценности неизвестно къде и да разрушат дома с булдозери, че тези опити ще престанат.

Общо взето за 15-годишното си съществуване Домът е посетен от над 80 хиляди души; стотици посетители се обръщаха към висшите инстанции с молба да се запази този Дом за тях, за децата и внуките им; десетки безвъзмездно ремонтираха или ремонтират Дома.

Последното известие от съда и Литфонда с нареждане да напуснем и да изнесем вещите с дъщеря ми получихме преди една година.

Какво ще стане с Дома нататък — не зная, но се надявам на по-добро.

Понастоящем съм заета с работа по разшифроване на моите записи за Ана Ахматова, правени в последните години на живота ѝ: 1963–1966.

Лидия Чуковска

29 септември 87^[1]

[1] Писано за Баварската академия на науките, където Л.К. Чуковска е избрана през 1986 година. ↑

София Петровна

Повест

© 1940 Лидия Чуковска — автор

© 1992 Богдан Глишев — превод от руски и бележки

© 2015 Антоанета Попова — редактор

Писането бе спасение...

Среща с Лидия Чуковска

© 1988 Ала Латинина — автор

© 28.XII.1998 Богдан Глишев — преводач от руски

Оригиналният текст е отпечатан във в. *Московские новости*, № 17 (407), 24.IV.1988, с. 7. Днес е достъпен и в [интернет](#).

Автобиография

© 1987 Лидия Чуковска

© 10.VI.2007 Богдан Глишев — превод от руски

Българските текстове не са печатани и са представени в библиотеката от преводача си Богдан Глишев.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.